

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

XXVIII. ÉVFOLYAM.

1893.

November – December

6. füz.

TARTALOM:

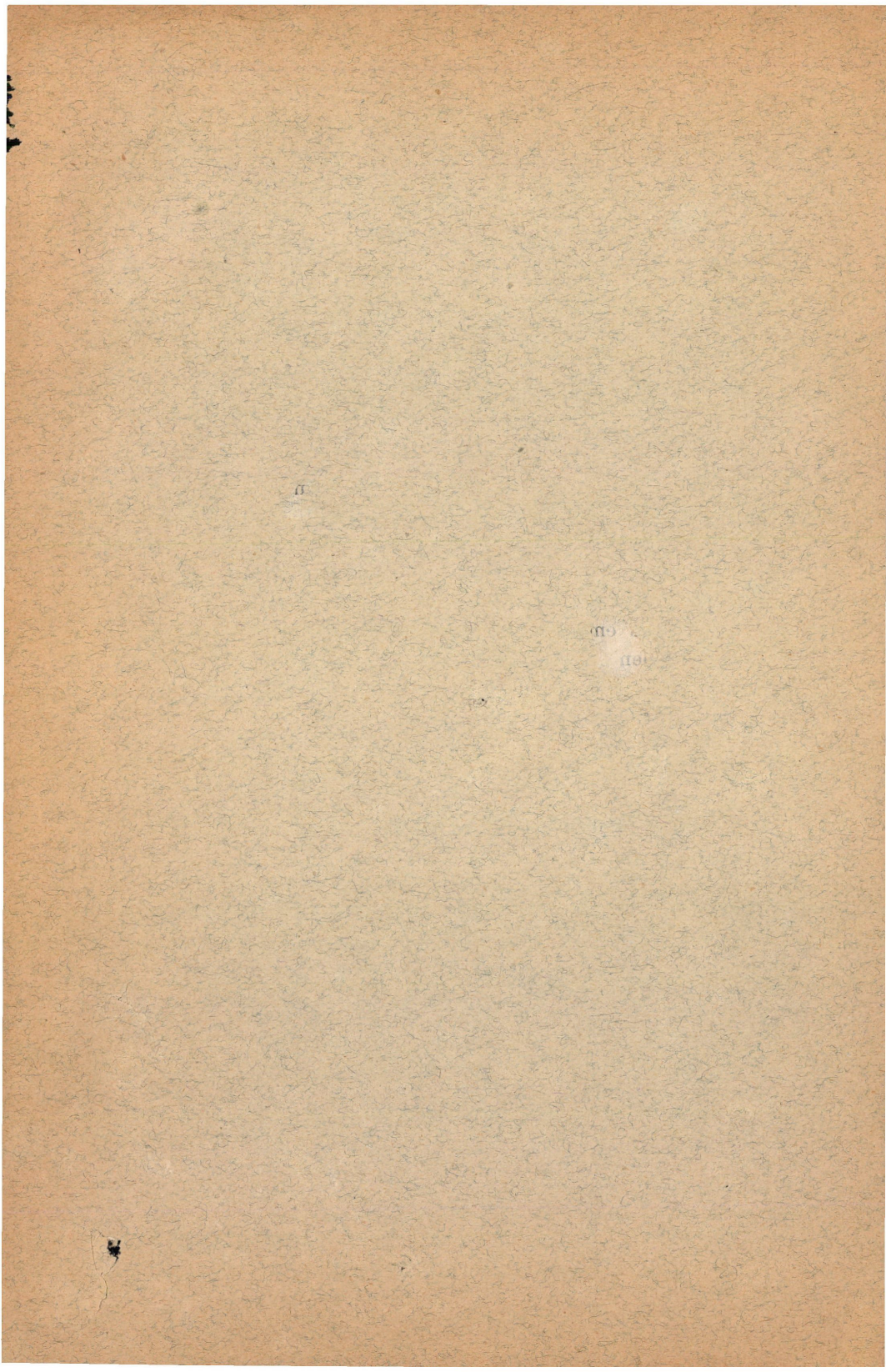
Kovácsi Antal. PÉTERFI DÉNES.	319.
Mi marad nekünk? Egyh. beszéd. DEÁK MIKLÓS.	328.
Az unitáriusok Főtanácsi gyűlése.	335.
Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia. (Folyt.) KANYARÓ FERENCZ.	354.
Látogatás angolországi hitrokoninknál. CSIFÓ SALAMON.	363.
Az amerikai legelső unitárius ekklesia 75-ik évfordulójának ün- nepélye. KOVÁCS JÁNOS.	369.
Gyöngymondatok. (Ujkori írótól.) Gyűjtötte KISS MIHÁLY	371.
Irodalmi értesítő. 373.	
Különfélék. 375.	
Olvasóinkhoz. 382.	
Aranykönyv. 383.	



KOLOZSVÁRT.

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1893.



KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXVIII. évf.

November—December. 1893.

6-ik füzet.

Kovácsi Antal. ¹⁾

Az ember a nem-sitett őstermészet. Emez eredeti és megmagyarázhatlan, teljesen soha meg nem is magyarázható alkotással, a szervezettel hozott tulajdonságok, tehetségek, vágyak és hajlamok amaz anyag, melyen a nevelés közönséges megtersége vagy magasabb erőtől ihletett művészete kontárul, vagy remek munkát végezve, dolgozik. Annyi különbözőség ez alkotásokban, bennök annyi mindenféle árnyalat van, a gazdag pazar fényt ontó s tüzével néha önmagát megemésztő lángelmétől, le a leghalványabb, csaknem semmitmondó értelmi tehetségekig. De kétségtelenül, minél erősebben van megalkotva az ember, minél hatalmasabbak azok az erők, melyeket egy részeik összhangzó, arányos szervezetben rejt, annál könnyebben tud fejlődni, annál többet bír az emberi műveltség száz éveken át gyűjtött kincseiből magába felvenni, s tehetségei kifejlődésével a műveltségnek közlő vagy éppen növesztő tényezőjévé lenni. Az ily egyének élete az egyéni vonatkozások körén túlterjedve, társadalmi jelentőségüvé válik, ama hatalmas áramlatnak lesz erejévé, a melylyel a faji műveltség megnőtt folyama széles mederben hömpölyögve, kilátásteljes új virányok felé halad.

Az ember nevelésére az újabb kor sok mindenféle elméletet hozott felszínre. A műveltség fokozására, mélyebbé tételére és magasabb színvonalra juttatására újabbnál újabb kísérletek tétettek. Az elméleteknek valóságos rajzása következett bé. Némelyek kitalálni, felfedezni vélték a biztos módokat, melyek a nevelésben csálhatatlan eredményre vezetnek. Megállították útmutatásul a legapróbb részletekig a nevelés- és oktatástan szabályait. Az emberek azt hitték, hogy egy boldog korszak előtt állanak, hogy többé már nem lesznek tudatlanok, hanem mind csak művelődtek, nagyon tudósok. Valami olyanszerű vágy lopódzott bé a benső javakra nézve a szívekbe, milyent a külsőkre nézve az a társadalomtan ápol, mely az emberi egyenlőség megvalósítását a vagyoni egyenlősítésben álmódja. De épp napjaink tapasztalatai mutatják, hogy az eredmények

¹⁾ Szül. Tordán 1820, febr. 18. † 1892. jan. 6.

nemcsak hogy nagyon különbözök, hanem az elmélet egyenlő alkalmazása némelyek részéről megbírhatatlan, elviselhetetlen, és ezzel egyszersmind azt a világos tanulságot nyújtják, hogy a tehetségek különféleségét nem lehet a nevelésben figyelmen kívül hagyni, és másfelől, hogy a fősulyt nem az ismeretmennyiség közlésére, hanem maguknak a tehetségeknek fejlesztésére kell helyezni, szóval nem anyagelvi, hasznossági, hanem szellemi nevelés-irányt kell követni.

A kit édes emlékezetem átölel, kinek emlékét megkötni benső ösztönöm, jó tulajdonságai iránti rokonszenvem indít, Kovácsi Antal tanár, ez utóbbi iránynak volt egyik legkiválóbb, legtehetségesebb hive s szóban és írásban jeles fáradhatlan munkássa.

Mikor tanulását kezdette, az iskolákban még a latin nyelv volt az uralkodó; a tanuók latinul beszéltek és a klasszikusok formáiban gondolkodtak. A régi remek-irodalom telve bölcselmi szellemmel és a költészet megragadó szépségeivel, mindig úgy tekintett, mely különösen alkalmas a szellemi irány ápolására. De a legnagyobb és legmaradandóbb hatást reá egy nagy-nevelő mester gyakorolja. A természettudományok már gyors lépéssel haladnak akkor előre, új bölcselmi rendszerek vannak keletkezőben, s új elemeket hoznak be az emberi gondolkozásba. Egy iskola áll elé, mely a természettudományok erőtanát az emberiség történelmére akarja átvinni, s az élet és emberek összességét külső dolgok formuláiba kényszeríteni.¹⁾ Az intézetet, melyben Kovácsi tanult, egy férfiú²⁾ szelleme inspirálja, ki otthonos a tudomány minden ágában, a klasszikusokban és természettudományokban éppen úgy, mint az akkor föllendülésnek indult nemzeti irodalomban, és ez inspiráció a természettudomány széles körü ismerete mellett is szellemi irányban tesik a tanítványok a fogékony ifjú lelkébe.

Kovácsi később ismeretei gyarapítására külföldre megy, Berlinben hallgat az egyetemen főleg nyelvészeti és neveléstani előadásokat. Teljesebb bépillantást nyer az akkori tudományosságba, előadásokból és könyvekből megismer különböző elméleteket. De e tanulmányok, valamint a későbbiek, mert a külföld vonatkozó irodalmát mindíg figyelemmel kísérte, csak arra szolgálnak, hogy megerősíték abban az irányban, mely az embert bár a természettel szoros

¹⁾ Comte positivista iskolája.

²⁾ Brassai.

összeköttetésben állónak, de nem gépies, hanem önkaratú, szabad lénynek tekinti.

Ez iránynyal lép kolozsvári főiskolánkban tanári székére s lesz tanultságánál és tehetségénél fogva egyik legjelesebb tanár és ismert neveléstani író.

A természettudományok már jókora tért foglaltak az iskola megszaporított tantárgyai közt, a realis tudományok nagyobb terjedelemben taníttatnak. A latin a főbb tárgyak közt most is több órával szerepel, de már megszűnt tannyelv lenni, s helyette a megújult nemzeti nyelvet visszhangozzák az iskolák ódon falai. Az ifjúság lelkesültségével mindenek felett a magyar történelem és irodalom felé fordulva. Új idők, új viszonyok, az iskola képe megváltozott.

Kovácsi nem helyezkedik ellenséges álláspontra a gyakorlati élet szükségéi-kövelte tudományokkal szemben. Nevelés-nézlete nem viszi egyoldalúságba, mert az a szabadelvűség álláspontja. Nem ellenzi, hogy a természettudományok megfelelő helyet foglaljanak el a gymnasiumi tantervben, sőt kívánja, hogy addig a mértékig, a mennyit a gymnasium, mint a magasabb tudományosságra s szakpályákra előkészítő intézet, megenged, minél sikeresebben taníttassanak. De ellene szegül minden oly áramlatnak, a mely a középiskolát humanistikus jellegéből akarja kivetköztetni, s a tanítás tárgyainak meghatározásában csakis a hasznosság elvét követni.

Az úgynevezett realismus és humanismus közt néhány év mulva élénk küzdelem fejlődik ki; realgymnasiumok állíttatnak fel, és ezek érdekében a humanistikus irányú középiskola ellen erős támadásokat intéznek. A legelső közt találjuk azok sorában, kik a humanistikus oktatásnak épp oly tudatos, mint bátor, elszánt védelmezői: „A költészet és szónoklat elméletére — való — sok pályán talán semmi szüksége sincsen az élet emberének, de tudása egy tudományosan művelt embernek sem káros; de az azzal kapcsolatos nemzeti anyanyelvnek, a nemzeti irodalomnak, azoknak a műveknek, melyekben a nemzet miveltsége, szelleme nyilatkozik, ismerete, tanulmányozása és megkedvelése bármelyik tudományos emberre nézve elkerülhetetlenül szükséges; magyar nemzeti életünknek, lételünknek egyik tényezője. A görög és latin írók olvasása valójában csekély realis hasznot, az életre szükséges ismeretek közül keveset nyújt; azokat a gazdasági ismereteket, tanokat például, melyeket Virgilius Georgiconjából merithetni, egy gazdasági iskolában pár óra alatt könnyen, még pedig a tudomány jelen állása szerint is jobban meg lehet tanítani, igen de a szellem ama remek műveivel

való foglalkozás, azokkal való barátkozás, mennyire képzi, mennyire emeli és nemesíti a növendékek lelkét, s azok az oktatások, magyarázatok, melyeket a tanár az azokkal való foglalkozás közben növendékeinek nyújt, mennyire gazdagítják ezek ismereteinek tárházát, pallérozzák erkölcseiket, nem*sitik jellemöket. A történelem az élet mestere, az emberi szellem munkálkodásának, az emberiség életének tükre, melyben a növendékek a multat látni tanulván, megszokják miként kell megítélni a jelent s következtetni a jövőre. Az a rövid bölcseلمي folyam, mely a gymnasiumi oktatás keretébe beszorítható, a növendékek szelleme munkásságát, gondolkodását és ítéletét szabályozza s a magasabb speculativ tudományokra kedvet és vonzalmat önt belé.“ A gymnasium nem nevel szaktudóst, de nem is ez a hivatása, hanem hogy a „társadalmi magasabb kultúrának tényezője legyen. Ne aggódjunk rajta — mondotta — ha ifjúságunk a szellem magasabb tájai felé vezetetik. Korunk materialis, anyagi iránya ellen egyik biztosabb óvszer lehet a gymnasium által megkezdett műveltség terjesztése, szilárdítása. Örizzük meg nemzetünk ifjúságán e zománczot.“ ¹⁾

A humanistikus tárgyak azok, melyek a tehetséget leginkább fejlesztik és az eszményiek iránti fogékonyságnak és az erkölcsi elemnek tápot nyújtanak. Óhajtandó azért, hogy „a humanistikus színezet még a szakemberek képzettségében is, mint háttér, meglássék.“ ²⁾ Szerinte a reál tudományokban való magasabb szakképzettségre munkáló műegyetemek számára is jobban elkészíti a növendéket a gymnasium, mint a kizárólag reál-irányú és jellegű iskola. A reáliskolák valóságos fényűzési cikkek és ha tőle függene, a műegyetemi, magasabb reális képzés útját is a gymnasiumon vezetné keresztül. Hogy mennyiben volt ez helyes nézet, elég világosan mutatja az a tény, hogy később, sok évi keserű tapasztalat után, a reál-gymnasiumokba is a latin nyelvet felvették a tantárgyak közé és hogy épp nem régen az egységes közép iskoláról tartottak hazánkban a neveléssel és oktatással foglalkozók beható tanácskozásokat.

Neveléstanának másik elve, hogy a tehetségek és hajlamok különbözők levén, valamint az életszükségletei is, a nevelést e szerint kell irányítani. A társadalom nem állhat mind tudósokból és hivatalnokokból. Sőt ha még állhatna is, a tehetségek és hajlamok különfélesége másképp alakitná. A gymnasium, a tudományos okta-

¹⁾ A gymnasium. Ker. Magvető. 1870, 131, 135. 1.

²⁾ Realismus és humanismus. Ker. Magvető, 1872 115. 1.

tás nem mindenki számára való. Ezért pártolja az iparos és kereskedelmi iskolákat s élesen kikel azoknak előítélete ellen, kik az iparos és kereskedői pálya iránt lenézéssel viseltetnek, kik, saját kifejezése szerint, „a tentás körmöt tisztességesebb dolognak, szebbnek és diszesebbnek tartják az enyves, festékes körömnél“, kik gyermekeiket mind a magasabb képzés előtermeibe, a gymnasiumokba és reális-kolákba vezetik, nem vevén tekintetbe tehetségeiket és hajlamaikat.¹⁾

Neveléstanával kiterjed az elemi, a népiskolai oktatásra is. „A népiskolának mindenek előtt nevelő intézetnek kell lennie, mely a növendékben az embert vegye munkálkodása tárgyául, fejlesztve benne az erkölcsös és vallásos érzést“ s a gondolkozást és helyesen ítélést. „A leendő embernek illetően erkölcsi és értelmi képzése a valódi, egyszerű, de mégis nagy czélja a falusi iskolának.²⁾ Igen sok tárgy van a népiskolai tantervezetbe felvéve, hibáztatja például az anyanyelv grammatikájának tanítását is. Ez és más nehézségek, melyeket felhoz, ma már jól nevelt tanítók ügyessége által részben el vannak enyésztetve, de akkor megjegyzései igen is helyén valók voltak s később maga se ellenezte, hogy az olvasás-íráson és számításon kívül más tárgyak is taníttassanak, sőt a népiskolák fejlesztésére teljes odaadással törekedett.

A nevelés és oktatásügynek nem volt oly kérdése, melyre nézve ne lettek volna nézetei és tanácsai. S valljuk meg, hogy az ő „józan esze“, melyre gyakran szeretett hivatkozni, tisztán világot s ő egyházunkban a nevelésügynek az utóbbi harmincz-negyven év alatt egyik legavatottabb képviselője, legbölcsebb vezére volt. S midőn ezelőtt egy pár évvel az ifjú tanárokat beiktató ünnepélyen üdvözölte, a multra tekintve joggal elmondhatta: „az irodalomban tanúsított munkásságunk,³⁾ kötelességünk teljesítése, s a társadalomban

¹⁾ Realismus és humanismus. Ker. Magvető 1872. 119. l. Luxus a nevelésben. Ker. Magvető, 1888. 101. l.

²⁾ Tévedésünk a népnevelés ügyében. Ker. Magvető 1867. 262. l.

³⁾ Munkái a már vonatkozottakon kívül: „Iskoláinkról.“ Ker. Magvető 1861. „Népiskoláinkról.“ Ker. Magvető 1868. „A gymnasiumok új tanterve.“ Ker. Magvető 1871. „A téli vizsga középtanodánknál.“ 1878. „A gymnasiumokról és reális-kolákról.“ 1880. „A túlterhelés kérdése a gymnasiumban“ 1884. „Az érettségi vizsgáról“ 1885.

„Magyar Olvasó könyv“, melyet Gáspár Jánossal szerkesztett 1847-ben, s mely 7 kiadást ért.

„A latin-magyar szótár“-hoz is, melyet Finály Henrik szerkesztett, sokat dolgozott.

Kiadta a Dr. Brassai-féle földrajzot. Ezeken kívül számos kisebb czikket irt Nevelésügyi szaklapokba.

érvényesített befolyásunk okán másoknak is jóindulatával, becsülésével is dicsekedhettünk és dicsekedhetünk," mert ezzel csak az igazságot mondotta és első sorban önmagára nézve.

Neveléstani elveit, mint a latin nyelv és irodalom tanára, a gyakorlatban is sikerrel érvényesítette. Kitünőleg érti a latin költőket, szónokokat s történelemírókat. Az „Aeneas“-t, a „Georgicon“-t és az „Ars poeticá“-t elejétől végig csaknem könyv nélkül tudja. A magyarázatok, melyeket itt s a szónoki és történelmi műveknél alkalmaz, elveivel teljesen összhangzók; tanítás-módszere a képzelő erő fejlesztésére, a szoros logikai következtetésre, a nyelvi és értelmi kapcsolatok helyes fölismerésére és az erkölcsi nemesítésre irányítva. Hogy mily épületes volt tanítása, annak elég bizonyítéka, hogy a kik tőle tanultak, most is a legélénkebben emlékeznek, a vele mintegy kellemes társalgásban töltött szép, mondjuk, klasszikus órákra. Tanítványai, kik hazai egyetemekre vagy külföldre mentek tanulni, tanulmányaikat, a latin klasszikusokra nézve, minden nagyobb akadály nélkül folytathatták, és nevét hálával emlegetik.

És a mivel kitűnt a nevelésben, ugyanaz volt kitünősége más téren is: szellemi nézlet-iránya és értelmi ereje. Az újabb kor egyik jellemvonása, szembetűnő jelensége: a sok törvény és szabály alkotás. A társadalmi viszonyok növekvő bonyolultsága arra a gondolatra vezetett, hogy a társaság jóllétéért folyton szaporítani kell a törvényeket. Az állam, mint a legnépesebb és legterjedtebb társaság, ment elől a sok törvény és szabály alkotásban. Az állam anynyi törvényt hozott, oly sok mindenféle szabályt alkotott, hogy azok nem kevésbé útvesztők, mint maguknak az állami viszonyoknak bonyolultságai. A cselekvésnek, az érintkezésnek minden legkisebb mozzanata szabályokban meghatározva, mintha az államból az erkölcsi elem egészen kiköltözött volna, és az nem volna egyéb az anyag törvényein alapított külső gépezetnél. Az állam példáját követték kisebb-nagyobb mértékben más társulatok, és a vallási, az egyházi testületek is. A törvény-alkotás valóságos áramlattá nőtt. Kovácsi mint az egyházi törvényhozó és igazgató testületnek tagja és egyik hivatalosa, nem ragadtatik az áramlattól, nem akar törvényezikkekkel szabályozni ott is, a hol az nem látszik szükségesnek, nem megkötött pórázon vezetni, a hol biztosan lehet a nélkül is járni. Álláspontján szilárdan állva, sok indítvány-özönt ver a tanácskozások termében vissza, sok felesleges kezdemény-hullámot állít meg id-jekorán útjába. A társulati életben, a közügyek intézé-

sében is mindenekfelett az embert látja maga előtt, a kinek számít józanságára, erkölcsi érzelmére és felelősségére, a melyeket a világon semmiféle törvénnyel pótolni, helyettesíteni nem lehet, de a melyekkel az ember mint társulati tag is a legjobban teljesítheti a köz érdekében kötelességeit.

Az egyházi testületnek alaptörvényeit azonban annál inkább védelmezi.

Nehéz megpróbáltatások jönek az egyházra, elnyomatással fenyegetik alkotmányát, megsemmisítéssel nemzeti tartalmát, és e nehéz időkben azokkal harczol együtt, a kiknek értelme a százévek által megszentelt jógot, s hősiessége a szenvedőleges ellenállást választja, a mint a következés oly fényesen megmutatta, legyőzhetetlen fegyverül, melynek azután diadalán az egyház önkormányzatáért dicsően küzdött nagy férfainkkal, mint méltó társ, együtt örül. Az egyház alapjogainak irányt adó védelmezői közt találjuk akkor is, mikor a nemzet politikai viszonyainak kedvezőbbre fordultával az állam az egyházaknak a miveltség ügyében tett szolgálatait méltányolni akarva, segílyt helyez számukra kilátásba, de egyházunkat számításon kívül hagyja, mely méltánytalanság ellen az egyház törvényesen bévett volta, a nemzeti eszméhez való kitartó hűsége állítatik védelmül oda és tegyük hozzá akkor nem eredménytelenül.

A dolgoknak mindig a gerinceit ragadja meg értelmisége és azokon van buzgalma, lelkesültsége.

Az egyház közigazgatásában, mint előadó szolgál sok éven keresztül. És eme tulajdonsága itt a legelőnyösebbnek mutatkozik. Összeszekuszált ügyek előadásában könnyen lefejlének, zavaros dolgok hamar tisztává lesznek. Rokon- és ellenszenv meglátszanak szavából néha egy perczre, de működését általán tárgyiasság vezérli. Az egyház a legismerőbb szavakban örökíti meg évkönyvében enemű hosszú időn át teljesített sok hasznos szolgálatait.

Ugyanezen elvek és tulajdonságok jutnak kifejezésre társadalmi érintkezéseiben is.

A jelenkori társadalom a demokratia jelszavával halad. Nemcsak. A mindennapi társas érintkezésekben is azt akarja érvényesíteni, sokszor a miveltség különbözőségének tekintete nélkül. A hogy a törvény a polgári életben a válaszfalakat lerombolta, az emberek törekedtek mindenben demokratikusok lenni, demokratikus modort és szokásokat követni és annyira, mintha egyéni, vagyonbeli, miveltségi különbségek nem is léteznének, hanem a társadalom csak egy nagy egyformaság lenne. Ez a demokratia materialismussa és oly

szellem mint Kovácsi ezt el nem fogadhatta. Társas érintkezéseiben, társadalmi összeköttetéseiben őt az értelmi rokonszenv vezérli és érintkezései oly társaskörökhez csatolják, melyek minden társadalomban mint a tudomány, a műveltség magasabb körei válnak ki és oly egyénnel fűzik elválhatlan szoros barátságba, kik a szellemi életnek kiemelkedő képviselői.

De ez nála nem kizárólagosságot jelentett.

Nem tesz különbséget a születésben, a foglalkozásban, sőt hibáztatja azokat, kik egyik életmódot vagy foglalkozást tisztesegebbnek nézik, mint a másikat. Ama körökön kívül szívesen érintkezik ő az emberekkel a társadalom minden fokán. A magasabb társaskörökbe értelmiségét és szellemességét viszi, másokhoz pedig jóindulatát és mindkettőhöz azt az áldott kedves természetet, mely neki oly szerencsés, boldog sajátja volt. És az emberek nagyon szerették.

És ez elvek, e tulajdonságok nyilvánultak nála a vallásra nézve is. Sőt azt kell mondanunk, hogy szellemi nézete semmivel sem volt oly közeli viszonyban, mint magával a vallással. Az anyagi világnézet éppen abban az időben, midőn pályáját kezdette, sok hívet hódított volt magának, sok meggyőződésben nyert uralmat. Kortársai közül némelyik épp irodalmilag is az anyagelvűség szolgálatába szegődik s az erőről és anyagról kisebb, nagyobb terjedelmű műveket irnak. Az újvilágnézet, melyet hangzatosan így is neveztek, káprázató volt, de őt nem ejti csalódásba. Az emberről való nézetét, az a vallás, a melyhez tartozik, szellemi felfogásával, tökéletesen megerősíti, lelke abban teljes harmóniát talál, és a dolgok összességére nézve a mindenséget éltető szellemben való hit benne teljes meggyőződéssé emelkedik. Ez fontos dolog főleg olyanoknál, a kik arra vannak hivatva, hogy az ifjúságban eszményi aspirációkat ápoljanak.

Vallásához, egyházához mindig meleg érzéssel és hívességgel ragaszkodik. Bár tevékenysége más munkakörben mozog, hozzájárul egyházának vallási irodalma gyarapításához is, ¹⁾ részt vesz egyháza főbb vallási mozgalmaiban és édes gyönyör tölti el lelkét sikerükben. Elésegíti egyháza belső emberei és özvegyeik segélyintézetének megalapítását és gondossággal munkál felvirágzásán. Mikor pedig egyháza váratlanul egy nagyobb alapítványt kap ²⁾ a szegényebb egyházközségek felsegélésére, vallásos ihletettséggel kiált fel: „Istennek ingyen kegyelméből jött alapítvány!”

¹⁾ Channing művei fordításához.

²⁾ A Baldácsi-félt.

Vallásosságának gyakorlati része különösen az emberbaráti intézményeknek a pártolása. A szegényekkel, a szükölködőkkel kész mindig jót tenni; s a modern társadalom nyomorultjait meg egy a keresztény könyörületesség nevében működő egyesületben segélyzi.

Az életet szereti minden élvezeteivel, de azért nagy igényei, szükségei nincsenek. Másokért munkálni, másokért áldozni: ez a legnagyobb öröme és ezt érezte családjá is, melyet oly nagyon szeretett. És ezt a munkát, ezt az áldozatot övéi, egyháza és a társadalom iránt Isten jóvoltából teljesítheti magas életkora utolsó pillanatáig, mikor hirtelen kidől.

Én úgy érzem, hogy egy kiváló szellemet vesztettünk s mint ilyennek nyujtottam koszorumat.

PÉTERFI DÉNES.

Mi marad nekünk?

— Egyházi beszéd. *) —

II, Kor. 3, 11.

. . . *Ha dicsőséges volt a mi eltöröltetik, sokkal diszösegebb az, a mely megmarad.*

Az emberi élet, mint az idő, folytonos változás alatt áll. E változást mutatják az emberiség vallásos életének történetei a fétisimádástól föl ama bámulatos magosságig, hová csak a Krisztus emelhetette az emberiséget. E változásokat ki merné a véletlen művének nevezni?! . . . Ki ne látná ebben az örök cél: a tökéletesség felé haladó emberiségnek küzdelmét, szünetet nem ismerő munkáját?! . . . Igen, mert az emberiség, mint mindenben, úgy az erkölcsi és vallásos eszmék határtalan birodalmában is a tovább fejlődés örök törvénye szerint halad. És e haladásnak mindig lesznek prófétái, mint voltak a múltban, kik mindannak, a mit népek ezrei homályosan sejtnek, kifejezést adnak. Igen, a világ halad és az igazságot kereső népek között Isten prófétákat támaszt s ha egy Confucius, egy Zoroaster előáll vallási nézetével, — azért van: mert az idővel előhaladott emberiség vallásos szükségletét nem elégíti ki többé a fétisimádás. Igen, a világ halad és az igazságot folyton kereső népek között Isten prófétákat támaszt s ha egy Mózes, a nagy népvezér előáll monotheismusával: „*Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Isten!*“ — azért van: mert az emberiség lelki világát többé nem elégíti ki a polytheismus.

Minden haladás egy nagyszerű tragédia, melynek nyomában tört szívek, vert hadak és csalódott remények siratják a multat: az üresen hagyott, a lerombolt oltárokat. De a haladás és szabad gondolkodás prófétáinak nem szabad a mult romjain kesergők könnyei láttára megállani. Nem! a tragédia hőse eleshetik a küzdelemben, mint elestek annyian, de az emberiség szent ügye ez által nyer, győz, előhalad. Ha a monotheismus magaslátára emelkedett Izrael-

*) Elmondott Kolozsvártt, 1893. oct. 29-én a főtanácsi gyűlés alkalmával.

nek tragikus hősei: a próféták, elestek a küzdelemben, vajjon az eszme, melyért éltek, az igazság, melyért haltak, nem lett-e népöknek öröksége.

Nem a számra nézve kicsiny Izraelnek jutott-e a nagy feladat, hogy a bálványimádó pogánysággal szembe szállva, hirdesse az egy Isten eszméjét és sértetlenül adja át egy későbbi kornak! Igen, övé volt a nagy feladat! Elenyészett vallások, megsemmisült isten-szobrok romjain ő tűzte fel a dicsőség lobogóját e felirattal: „*Nincs több Isten csak egy!*“

Szép, magasztos, dicső volt e vallás, míg az Isten akaratának hirdetője nem a törvénykönyv betüje lett. Azóta hasztalan keresed Izrael fiai között a vallásos ihletség tiszta perceit, a szellem szabad röpdülését, a küzdelem közt kifejlődő vallásos lelkesedést, mely az Istenről és fenségéről oly csodálatosan beszél. Hasztalan keresed! Próféta nincs. Helyét az irástudó foglalja el, kinek kezében a kicsiny dolgok a nagyok fölibe emelkednek és lesz: megszürt szunyog, elnyelt teve; de nincs igazság, nincs lelki élet. Az elnyomott szellem fölött a betü uralkodik, mely elviselhetetlen teher a népek vállain. A Krisztusnak kellett eljönni, hogy új borával az ó-tömlőt szétrepeszse s tanainak szellemével a zsidóság korlátain, hagyományos szertartásain új világot alkosson. És az új világ meg lett! Egy nemzet Istene lesz minden népek Atyjává.

Nagyszerű változás! E nagy változásra mutat Pál apostol a felolvasott igékben; összehasonlítást tevé a régi és új vallás között. Amaz dicsőséges volt, de mert egyoldalú, hézagos — eltöröltetik; ez fölötté áll mindennek a mi véges, korlátolt, ez általános vallás; tehát dicsőségesebb. Igen, a régi elmúlt, az új életbe lépett.

Mi marad hát nekünk ?

Nekünk marad először Istennek eszményibb fogalma.

Lázás gyorsasággal követi a szolgaság hazájából elindult nép vezérét: Mózes, a pusztában. A kislelkűek, a szolgaság igáját megszokottak panaszolni, lázongani kezdenek a nyomor és szenvedés miatt. A vezér szava, habár hatalmas, le nem csillapíthatja elégtelent népét. Isten szól helyette dörgő fellegekben, hulló villámokban. És a nép megrettenve elnémul a *haragos* Isten hangjára, mert a vezér harsány szava szerint: *boszut áll* azokon, kik megszegik törvényeit; kik szent neét hiába felveszik és ha egyszer vétkeztek az atyák — jaj lesz a fiaknak is!

A vezér elhal, de nyomában ott terem Józsué. Ez is hős, ez is hatalmas. De mit ér? Izrael fiai kevesen vannak és e mellett

saját honukban idegenek. Minden talpalatnyi tért vért s életet áldozva lehet megszerezni. És Izrael fiai hősi bátorsággal küzdve nyomulnak előre. Igen, mert a gyöngéeknek Isten ád erőt, és küzdelmükben győzelemre vezérli.

E vándorlásban és honért való küzdelemben a Mózes Istene, mint haragos, mint boszuálló és mint csodatevő érzeteti hatalmát kiválasztott népével. Ez az Isten a fogságban kesergő, a pusztában bujdosó népnek, az élethalál harcztot vívóknak soha, csak különös személyeknek jelenik meg egyes szt. helyeken. Nem hűtlen Izrael fiaihoz, ha rendelései szerint élnek; de boszút áll és ostromozza, ha elhagyják az igaz ösvényt, sőt azt is megbánja, hogy népét teremtette. Haragos, de villámszoró kezét lebocsátja, ha áldozati oltárokról „szagolhatja a kedves illatot.“ Ilyen volt a Mózes Istene és Izrael fiai ennek voltak kiválasztott népe.

Vajjon ker. ez a mi Istenünk? Nem! . . . és valósággal még is az. Azt Mózes teremtette a maga képére, a miénket Jézus. Az egy gyarló ember tulajdonságaival felruházott harago: kényur, ki felé csak legmeghittebb szolgálói és ezek is eltakart arcczal közeledhettek; ez: egy szerető jó Isten, ki nem haragszik, hanem magához hívja az elfáradottakat. Annak csak a zsidók kiválasztott népe, és ő is a zsidóké; ez: minden népeké, az egész világé. Azt a Gárizim hegyén és Jeruzsálemben lehet igazán imádni; ezt azok imádják, kik imádják lélekben és igazságban. Az: dörgő fellegek, hulló menykövekben szól népéhez; ez: szivünkben él, szivünkben beszél. Az: ott van a jókkal, a kegyesekkel; ez: esőt ád az igaz és hamis földére egyaránt. Az: türelmet veszít s egynek kivételével háborgó hullámok sirjába temeti az egész világot; ez: végtelen türelemmel vár bűnbánatot és megbocsát annak is, ki elveszni indult.

Ez a mi Istenünk ker! És a mi Istenünk egy Isten. Kérdezétek meg a mestert: nem ez egytől kért-e a Gecsemáné kertben vérveritéken imádsággal erőt a halálküzdelemhez!? . . Kérdezzétek meg az apostolokat, a hit-hősöket! Menjetek vissza századok hosszu sorain az első ker. gyülekezetekhez és kérdjétek: erdők sűrűjében, rejtett magányokban nem ez egy Istent imádták-e?! . .

Igen, egy társnélküli Isten, a mi Istenünk. Ő egyedül szeretetünk, bizodalunk, imádásunk tárgya, vágyaink végcélja. Ő ott van felettünk, körülöttünk, bennünk. Ő mindeneben minden. Ő az ős és folytonos alkotó, kinek kezében ma is új dolgok születnek.

Ő a mi atyánk. Mi az ő gyermekei. És a mi atyánk igazságos! Az Isten, ki a cselekvés előtt elválaszt, üdvözít, vagy kárho-

zatra szán, — nem a mi Istenünk. Nem! „A ki azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és az igazság ismeretére jusson“, az hatalmát nem fitogtatja az elválasztásban, igazságát nem áldozza fel elévült dogmák lelket ölő betüiért. Nem! „Az úr lélek, a lélek pedig szabadság!“

Ne, ne fosszátok meg hát az emberiséget szerető Atyjától, ne vegyétek el tőle azt a tökéletes Istent, kitől Jézus országa eljövetelét: a béke, szeretet, megbocsátás országát, kérte, várta! Ne tünnessétek fel olyannak; ki egy ártatlan vére által lemosva látja az emberiség bűnét, az emberiség szennyét! Ne mondjátok, hogy mások eleget tevő érdemét nekünk számítja be! Hát semmire sem becsülitok az emberi méltóságot, szabadságot, a személyes felelősséget?!. . Ember, ember, ne tépd le magadról Isten képét!..

A haragos, a boszuálló, a csodatevő Isten, Mózes Istene. A tökéletes, az igazságos, a szeretet Ura a Jézus Istene, a mi Atyánk. Az dicső volt, ez dicsőségesebb!..

Nekünk marad másodsor a testvériség keresztényi elve.

A felebaráti szeretet minden valamire való vallásnak létalapja. Ezen épül fel és halad a tökéletesség magaslata felé. Ennek hiányában pusztul, elenyész.

„Szeresd felebarátodat!“ — a Jahve buzdítása volt kiválasztott népéhez. — De, hát: „Kicsoda az én felebarátom!“ Oh e kérdés mennyire megboszulta magát a kiválasztott népen! — A zsidó csak a zsidót tartotta testvérnek, felebarátnak. Ennek nyomora, szenvedése érdekelte, tette buzdította, — másnak gyűlöléssel fizetett. — Kérdezték meg a szomszéd Samariát! beszél a vértenger, szólnak a lerombolt oltárok; kipusztított falvak, égő városok. Beszélnek faj és vallásos gyűlölégről. Gyűlölt és ellensége lett az egész világ.

A szeretet, a béke fejedelme ott van Samaria városában. Az út fáradalmi alatt eltörődve pihen a Jákob kútjánál. Szomjuságtól gyötörtetve így szól a kútból vizet merítő Samariabeli asszonyhoz: „adj innom nekem!“ — És tudjátok hogy felel az asszony! „Mi módon kérsz te, holott zsidó vagy, én tőlem italt, ki Samariabeli vagyok, mert a nem zsidók barátkoznak a Samariabeliekkel — Hasztalan szólott Jézus nemzetéhez: „Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, kik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyűlölnek“, — hasztalan, mert nekik megmondattott: „gyűlöljed ellenségedet!“

E rosz, e halált hozó mag kikelt és le kellett aratni. Az Assyr nép, Babilon népe rablánczot fűz Istennek kiválasztott népére. Intő jel volt ez. de mit ért? Hasztalan rázta le e lánczot. Nem tanult

semmit. Az egyetnemértés ásta a sirt, a pártoskodás ördöge temette a közjót. És mi lett az eredmény? A miért Jézus sirt, bekövetkezett. Jeruzsálem elpusztult. Izrael megbukott. És a kiválasztott nép hazátlan bujdosó és nem nemzet többé.

Ez időben a pogányság szellem nélkül való népvallása, a bomlásnak indult zsidó nemzeti vallás útát nyitott az új vallásnak. És a keresztény vallás behatol a világegyetem minden részébe, lerontja az embereket egymástól elválasztó korlátokat, közelébb hozza egymáshoz az embereket, a sziveket. — Az új parancsolat: „Szeressétek egymást, mint én szeretlek titeket!” — Új világot alkotott az embervilág lelkében. Új világot, melynek alapja a Golgotán szenvedő lelkében született szeplőtlen tisztaságban. Láttatok-e több ily szeretetet? Meghal az egész világért, azokért is; kiknek kezén ártatlan vére piroslott. Ott, — a Golgotán, látjuk az önfeláldozást, midőn elveti magától az élet minden kényelmét és az emberért, a kit úgy szeretett, kiben úgy szerette az Isten képét, a legégetőbb fájdalmat is elszenvedte. Ott látjuk a hőst, ki meghal, hogy a halhatatlanság tana élőhitté legyen az emberiség lelkében.

Láttatok-e több ily szeretetet? Nézzétek: hogy oltja az élőtanuknak lelkébe lelke szellemét, hogy az igazságot terjeszszék, a jó Istent, az emberiség Atyját a sötétség fiaival megösmertessék. És nem veszitek-e észre, hogy az Istenségnek egy új kijelentése szól az apostolokból az új, az ismeretlen téren, melyre léptek, midőn tengerekre szállva, pusztákon bujdosva, fogságot szenvedve hirdetik a szeretet evangéliomát és ha kell véröket ontják ennek világra kiható győzelmeért?!

És a Jézus szelleme élő valóság lett az első ker. gyülekezetekben. A gazdagok javai a szegényeké is. A szükölködő nem ül elhagyottan, Az útas hajlékra talál. A vándor bujdosó barátokra akad. A nő a felszabadulás nagy oklevelével emberi méltóságot nyer, a rabszolga sorsa enyhül — szóval szeretet uralkodik.

Vajjon így maradt-e ez mindvégig, maig? Oh, ha kitörölhetnők a történelemből a több részre szakadt keresztények testvérgyilkolását; a magukat Krisztus helytartóinak hívott és hivatott egyházfők égbekiáltó átkait; az inquisitio borzadalmait; a párisi-vérnász vadállati marczangolását; Servét máglyáját; Dávid börtönét! Oh, ha kitörülhetnők!

Oh, ha elmondhatnók, hogy a hitkülönbség ellenére is testvéreket fogva munkálkodunk az igazság keresésében embertársainkkal; hogy a vallás, vagy sokkal inkább a dogma, nem tépi szét ma is az új parancsolatot: „egymást szeressétek!” Oh, ha elmondhatnók!

Oh, ha nem látnók, hogy a fajgyűlölet mikép keres és szerez ellenséget a sokat szenvedett hazának; mikép vádol, rágalmaz s kész hűtlen árulója lenni e közös édes anyának, melynek minden porszemét igaz honfiak vére áztatta, s melyhez mindnyájunkat egy ezredév csatol! Oh, ha nem láthatnók . . . Akkor, mint élő valóságot mutatnám be nektek az általános testvériséget; akkor nem a testvériség ker. elvét hangoztatnám, nem az eszményen csüggenék, a hogy kellene lenni; hanem beszélném a hogy van és buzditanálak annak gyakorlására . . . Így . . . így a testvériség keresztényi elvének örök szépségét magasztalva kérlek, nem én, a Krisztus kér általam: „Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, kik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyűlölnék!“

Jézus szelleme ez általános testvériséget kiált. Halljátok meg! . . . Legyen harc! . . . Indítsa meg a vallás a vallástalanság, az erény a bűn ellen a harcot; de legyen testvériség a harcosok között; hogy legyen élő valóság az új parancsolat: „egymást szeressétek!“ A fajszeretet dicső, az általános szeretet dicsőbb!

Nekünk marad harmadszor a szabad vizsgálódás.

Jézus elérhetetlen célú tűzött volna az emberiség elé, midőn azt mondotta: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“, — ha egyuttal fel nem nyitja a szadad vizsgálódás kapuit e jelszóval: „mindeneket megróbáljatok és a mi jó, megtartsátok!“

A ker. vallás e jelszavára volt szüksége a világnak, hogy az ember emberré lehessen. Az előtt nem volt az. Vakhit, babona, tudatlanság, ennek nyomán szolgaság, félelem és nyomor voltak szellemének, lelkének gyilkosai. — Olvassátok a történetek könyvét és ha találtok országokat, hol az embereknek nincsen történetük, azért van, mert lelki szemeikkel nem láttak, mert a lélek szemének látni nem volt szabad. — És a Kr. után is, midőn az élettiszta vizet zavarossá tette az emberi gonoszság és szenvedély; midőn az Isten beszédének kétélű fegyverét meggyalázták és bilincseket kovácsoltak belőle, e bilincseket nem az emberi gondolatokra zárták-e? A bigottéria tévtanai, a Concilliumok dogmái anathémákkal támogatva nem azért születtek-e, hogy örökre butaságba hagyják az emberiséget!?

Oh az élet tiszta vize, de megzavarodott! Önző célok engedelmes bérencze lett az ember, ki vakságában segített a hatalomnak elmetszeni a világosság után epedő lelkeknek szárnyait, segített eltaposni az itt-ott titkon égő szabadság ürtüzét.

És jaj volt annak, ki nem állott készen csókolni a lábat, mely

öt földre tapodta; jaj annak, ki szét akarta törni a lenyügözött szellem lánczait; jaj: égő máglyák tüzeiben, vérpadokon hunyt el a szabadság ifju virága! És ti afiai! ne keressetek a középkor sötét éjjelében szabad vizsgálódást, ne, titkos sohajok, ártatlanok véritől gyászos vérpadok annak emlékei. De az idő kerekének fordulni kellett. Hasztalan tartotta megkötve az egyházi hatalom. Fordulni kellett és feltűnt a szabadvizsgálódás tavasza: a reformáció. — Hosszu száz évek börtönének megnyílása volt ez! A lenyügözött lélek ismét szárnyakon jár. Ott röpül a magasban, hogy lássa a zsarnokság, hogy Istentől származott! És mintha érezte volna, hogy századok mulasztását kell kípótolni, vizsgálódni kezdett; kutatta az Istennek mélységeit is, s csakhamar az emberi érznek szűk tér lett a föld; a természet örökszép törvényeit tárta fel a világ előtt. Eddig hite korlátozta a tudásban, most tudása rombolt hitében és előállt egy Newton egy Franklin, egy Galilei s ha nem tetszett is: „mégis mozog a föld!“

Oh Istenem! hol állana a világ, ha a kereszténység jelszavát: „*mindeneket megpróbáljatok*“ — el nem némitották volna. Miért voltak a letűnt évezredek? Hol vannak azoknak állandó emlékei? Vagy tán 300 év óta van a világ! Igen, azóta van új világ! A szellem szabad röpte csodákat művelt. . . A gőz az emberiség paripája. A Franklin villáma gondolat szállító. A napsugár festő ecset! . . . Ki számlálhatná el egy-, hamar, hogy hová emelte az emberiséget a szabad vizsgálódás? . . .

E tündöklő napot vigyétek be a vallásba is, mert ha valahol, ott leginkább szükséges a jelszó: „*mindeneket megpróbáljatok!*“ E nélkül nincs lelkiismeret szabadság, nincs meggyőződés, de van szolgai félelem, meghunyászkodás. Vigyétek be! Ott kapjátok ma is az emberiség lelkének bitófára hurczolóit: a babonát, a képmutatást, a vak hitet. Vigyétek be! és a haladás nevében kényszerítettek, a kiket érdekel, mondjátok: hogy oldják le a békót a lelkiismeretről, mondjátok: hogy nyissák fel a babonától vak szemöket, mondjátok: törjék fel a titkok pecsétjét a könyvek könyveiről, hogy a világosságtól elzárt emberek az igazságnak ismeretére jussanak!

Fel hát a szabad vizsgálódás zászlójával magasra! Az emberiség tökéletesedési harcában ez lengjen a vezérek kezében. Lengjen, és ennek buzdítására támadnak új erők, születnek új apostolok, kik az Isten dicsőségét az általános testvériséget tartva szem előtt, nem félnek az ámitóknak oda kiáltani: elég volt a vakság és butaság vérlázító tényeiből! „Legyen világosság!“ Ámen.

Az unitáriusok Főtanácsi gyűlése.

(Oct. 29., 30., 31.)

Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Mltsg. és főt. egyh. főtanács! Midőn a legmelegebb atyafiságos szeretettel üdvözléném ez alkalommal is egyh. főtanácsunknak ily szép számmal egybegyűlt tagjait, meg vagyok győződve, hogy mindnyájunknak közérzületével találkozom, ha jelenleg e főtanácsunkat megnyitó beszédemet is kiválóan azon férfiúi emlékének szentelem, ki egész életét egyházunknak szentelte, mert szép és munkás életének összes gyümölcseit annak oltárára tette le, annak javára áldozta.

E férfiú — nincs miért mondanom — f. évi szept. 22-én elhunyt Berde Mózsza áldott emlékü afia, a ki részben már ismert s nem sokára bemutatandó végrendeletében vallásközönségünket tette általános és egyetemes örökösévé, mi által több, mint egy fél millió frt gyarapodást veend kisdéd egyházunk közvagyona.

Valóban nem tudok méltó szavakat találni, a melyekkel nagy és nemeslelkű végrendelező afia iránti hálámat hálánkat egész vallásközönségünk mély és igazi háláját kifejezhessem e méltán fejedelminek nevezhető hagyományért.

Az isteni gondviselés soha sem hagyta magát tanúbizonyság nélkül az ő dicsőségét munkálni törekvő egyházunkban. Időről-időre támasztott kebelében nemcsak bölcs vezéreket, hivatott prófétákat és buzgó apostolokat, a kik kicsiny unitárius sergünket gyakran nagyon is szomorú bújdosásában vezessék, bátorítsák és kitartásra bizdítsák, hanem rendelt számunkra bőkezű és nemes szíví Maecenasokat és a kik egyházunkat válságos helyzetéből mindannyiszor kiségitették s annak fenntartása érdekében készek voltak tőle kitelhető legnagyobb anyagi áldozatokat meghozni. Emlékezzünk csak vissza, hogy a múlt század végén, csaknem ez idő tájt, miként mentette vala meg bőkezű hagyományával a halhatatlan emlékü Zsuki László egyházunkat a megsemmisüléstől. Ki ne tudná közöttünk, hogy mit köszönhetünk Augusztinovics Pálnak s hogy e század első feléről másokat ne említsek: Koncz Jánosnak? De mintha épen a szükségesek mérvéhez képest napjainkban az isteni gondviselés is mind több meg több jelét kívánná kimutatni egyházunk iránt: Jobbágy András, Kelemen Benő s a róm. kath. vallásu, de egyházunkat szintén örök hálára kötelező br. Baldácsi Antal után alig egy pár évvel ezelőtt csaknem

egymás nyomába léptek Kovács Dénes és Derzsi János. És most jött Berde Mózsza, a nagyobbak közt is a legnagyobb, a mint mondám fejedelmi hagyományával, a melyhez hasonlóan még soha sem részesült egyházunk s ha fog is még valaha részesülni, addig bizonyosan ismét több nemzedék eltűnik s újabb századokat kell egyházunknak átélnie!

Igen! mert ha eddig kételkedtünk volna is ml. e. főtanács! egyházunk jövőjében erre okunk többé nincs. Korábbi jóltevőink szintén szép és becses alapítványai mellett, Berde Mózsának legújabb hagyatékában egy oly anyagi erőforráshoz jutandunk, a melylyel — Isten segedelmével a nemes harczot immár csakugyan megharcolhatjuk. Annyi bizonyos, hogy soha több joggal nem vehettük ajkainkra amaz evangéliumi biztatást, melyet századokon át a legnehezebb időkben és, mintegy jelszóul használtak elődjaink: „*Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy országot adjon nektek.*“

A nemes végrendelkező a maga elhatározását indokolván vallásközönségünk nyomasztó szükségeire vonatkozik, szembe állítván ezekkel más egyházfelekezetek részint királyi, részint gazdag magán adományozások által jóval kedvezőbb helyzetét. Vajha azt mondhatnók, hogy ez az indokolás már csak a multa tartozik s arra többé szükségünk sem lesz. De sajnos ezt a jövőben sem kerülhejtük ki.

Sőt a tárgyalások rendén alkalma lesz meggyőződni arról, hogy a mi egyházunk segély kiáltása sem részesül abban a meghallgatásban, a miben a más egyházaké. Mert a míg a többi protestáns felekezeteknek csaknem évről-évre kezdik emelni az 1868-ban megállapított állami egyházi segélyt a mi egyházunknak ez iránti kérése legközelebről is figyelmen kívül hagyatott. Ezért szükséges ma is, még szükséges lesz sokáig, hogy Berde M. afiának ezen szívünk-höz szóló elhatározása, mint egy örök „memento“ szívünkben maradjon vésvé s nemcsak anyagi javainak, hanem gondolkozásmódjának is örökösei legyünk.

A másik, a mit boldogult végrendeletéből ki akarok emelni e nyilatkozata: „Tőkepenzeim és ingatlan birtokaim gondos és hasznos kezelése iránt meg vagyok győződve, ismervén vallásközönségünk lelkiismeretes kezelési rendszerét és szokását, mégis, miután korunkban a kapzsiság és korrupció annyira terjed, nem tudom eléggé kérni az illetőket, hogy ezen czélokra tett, sok fáradsággal, áldozattal szerzett hagyományomat épségben őrizze meg, mire egyébiránt felelősséggel is köteles.“ Így szól a nemes végrendelkező egy helyen. E bizalom, melyet szintén általánosnak óhajtanék tenni vallásközönségünk kebelében és a melylyel Berde Mózsza afia szép vagyonát kezeink közé tette le oly elismerés, a melyet részemről nem tudok eléggé megköszönni mindazok nevében, a kiket az elismerés ez idő szerint illet. Vajha — mondom e bizalom is örökségül szállna mi reánk.

És most engedje meg a mlts. és főt. e. főtanács, hogy ez érzés hatása alatt, mely Berde M. afiának nagy és nemes emléke

előtt keblemet elárasztja s nem kétlem, hogy a mlgs. és főt. e. főtanácsot is fogva tartja, minden további elmélkedést, a mi talán megnyitó beszédemben még helyet foglalhatna s a mire tán kötelességem is lenne kiterjeszkedni, mellőzve, fehívjam becses figyelmét az előttünk álló nagy fontosságú tárgyakra. Vezesse tanácskozásainkat most is, mint mindig a kölcsönös szeretet, mely a nézetek és vélemények különfélesége miatt sem engedi megzavartatni az őszhangot, az egyetértést, a jó békességet. Istennek szent áldása legyen rajtunk. Én ezennel megnyitom jelen egyházi gyűlésünket.

Ezután felolvastattak a következő jelentések :

I. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn Isten kegyelméből tizenhetedik évi jelentésemet megteendő vagyok, mindenekelőtt hódoló tisztelettel hozom tudomására a Mlgs és Főt. Egyházi Főtanácsnak, hogy Urunk, Királyunk ő Felsége a mult évben két ekklezsiánkat kegyeskedett legfelsőbb kegyadományával megörvendeztetni, hévizi ekklezsiánknak templom és tanítói lak építésére 100 frtot, szőkefalvi ekklezsiánknak pedig templom, torony és iskolaház építésre 150 frtot adományozván legmagasabb magán pénztárából. E királyi kegy újabb fényes bizonyossága Ó Felségének népei s ezek között a mi kised egyházunk iránt is viseltető atyai jóindulatának. A Gondviselés, mely ily nagy és nemes szívü Uralkodóval áldott meg minket Ó Felsége magas személyben, örködjék népeket és nemzeteket boldogító élete felett atyai szemekkel s tartsa meg őt hazánknak és nemzetünknek örömeire és dicsőségére az éveknek még hosszú során át törhetlen erőben. Éljen a király!

1. Belső emberek változása a legutóbb tartott egyházi főtanács óta:

a) Lelkésznek rendeltetett: Biró Lajos lelkész-jelölt Várfalvára.
b) Segédlelkésznek rendeltetett Nagy Dénes papnövendék B.-Körispatakra.

c) Lévitának rendeltetett Andrási Gyula, szt.-benedeki énekvezér Kis Adorjánba.

d) isk. mestereknek, illetőleg népiskolai tanítóknak rendeltettek Kászoni János, volt ny.-szt.-lászlói isk. mester Mészköre; Péterfi Gyula. okleveles néptanító jelölt Hódmező-Vásárhelyre; Kis Mózes kökői isk.-mester Ny.-Szt.-Lászlóra.

e) nyugalomba léptek: Orbók Ferencz várfalvi lelkész és Pál György haranglábi isk.-mester afiai.

f) Meghaltak Tóth Zsigmond abásfalvi rendes és id. Katona Mihály nyugalomban levő isk.-mester afiai.

g) Ürességben vannak a bordosi, böződjfalvi lelkészi, az alsóboldogasszonyfalvi, toroczkó-szent-györgyi kántori, a medeséri, haranglábi, kökői isk. mesteri, a szabédi másodtanítói és búzaházi tanítói állomások.

Mint a múlt évi jelentésemben megtettem, kénytelen vagyok ezuttal is aggodalmat jelenteni ki az ürességbe jöhető állomások betöltésére nézve különösen a tanítói állomásokat illetőleg, nemcsak az azokkal egybekötött jövedelem csekély volta miatt, hanem azért is, mert úgy látszik, hogy ifjaink közül mind kevesebben készülnek a tanítói pályára, holott ez maholnap jövedelmezőbb lesz a papi pályánál. De talán épen ez a körülmény a bajon is segíteni fog.

3. Lelkészi szigorlatot tettek: Biró Lajos és Sándor Géza jeles Ekárt Andor, Demeter Dénes és Benczédi Domokos jó. Péter Sándor és Székely Andráis elégséges eredménnyel. Ezek közül Biró Lajos és Péter Sándor már alkalmazva is vannak. De Oxfordban levő Józsan Miklóssal jelenleg mégis 6 lelkészjelöltünk van s tekintettel arra, hogy a folyó isk. évben még 8-an tehetnek szigorlatot, a lelkészi pályára várakozók között ez idő szerint még némi torlódás fog beállani, a mit azonban egy-két év már kiegyenlít, mert a papnöveldei tanfolyamon jelenleg csak ötön vannak.

Egyházunkra nézve mindenesetre örvendetes jelenség, hogy a lelkészi pálya oly szerény s nagyobb részben éppen szegényes jövedelmezősége mellett sem vcsztette el vonzó erejét. De ez nem ment fel lelkész állomásaink lehető anyagi javításának gondja alól, mert a szükség bizony itt kiáltó, s nem régen sz.-kereszturi Egyházkörünk papsága egy memorandumnal talált meg engemet, melyben anyagi helyzetének tarthatatlanságát feltárva arra kért, hogy találjam valami utját és módját anyagi helyzetük javításának. Hiszen ha ezt tehetném, nem holnap, hanem ma megtenném. De másfelől kénytelen vagyok megjegyezni, hogy e tekintetben magokban az ekkléziáikban is valamivel több élénkséget és nagyobb buzgalmat szeretnék látni. Mert mit tapasztalunk? Azt, hogy évről-évre mindinkább tért nyer az a törekvés, mely szerint még jobb módú ekkléziáink között is akadnak már olyanok, a melyek a magok terhé a közpénztárra igyekeznek hárítani s az a pár, különben is csekély alap, a melyek e célra rendelkezésünkre állanak minden kigondolható czim alatt folyton ostrom alá van véve. Valóságos betegsége ez a mai társadalomnak, hogy mindenki inkább másra szeretne támaszkodni, minthogy saját lábán álljon. Némileg hasonló ez az állapot hypokondriához, midőn valaki azt képzei magáról, hogy beteg, hogy nem tud járni, pedig, ha megerőltetné egy kicsit magát, talán még versenyt is tudna futni.

A kepeváltást mindenütt ohajtják, de vajmi keveset tesznek ez irányban. Pedig erre is első sorban magokban az egyházközségekben kell megtalálni a forrásokat, a minthogy némely egyházközségben s ezek között szegényeb is van, az igazi buzgóság és áldozatkészség nemcsak megtalálta a szükséges forrásokat, hanem már sikerre is juttatta a kepeváltást. Egy általános kepeváltási alap megteremtésének eszméje, mire nézve egy indítvány is fog a MIgs és Főtiszteendő Egyházi Főtanács elébe kerülni, magában véve igen szép s a papiroson könnyen is megoldható, de alig hiszem, hogy ez uton valaha boldoguljunk. A kérdéssel mindenesetre többet kell foglalkoz-

nunk, mint a mennyit eddig foglalkoztunk. S részemről csak üdvözölni tudom azon lelkész fiait, a kik azzal behatóbban foglalkoztak, s minregy tanulmány tárgyává tették. Kövessék e példát mások is, mert így lassanként mégis csak sikerülni fog a kepeváltás eszméjét valamely uton megoldásra juttatni, de úgy juttassuk aztán, nehogy később megbánni legyünk kénytelenek, hogy a gabonánkat eladtuk s arra ébredjünk fel egyszer, hogy a vékából mégis több kenyér kitelt, mint a forintból. Addig nem tehetünk egyebet, mint hogy e célra rendelkezésünkre álló alapokból, annnyival a mennyivel lehet, a szegényekben javadalmazott lelkészi állomásokat segélyezzük. S e tekintetben különös örömeimre szolgál, hogy e segélyezés a jelen évben is már jóval jelentékenyebb lesz, mint a múlt évben volt. Remélem, Isten után, hogy e segélyezést jövőre még fokozhatjuk.

Erre lelkéseink is befolyhatnának, ha például az ekkleziákon levő ugynevezett status-adósságok befizetésén munkálnának. Ez által felszabadulna az államsegélyből ezen tőketartozások kamatja fedezésére szolgáló összeg, a mi nem csekély. És ez részben legalább szintén a lelkészi állomások segélyezésére lenne fordítható. Sőt ez a mivelet annál inkább szükséges lenne, mert miután ekkleziáink közül egy néhány, még pedig többnyire épen a szegényebbek, e tőketartozásokat még 1868 előtt befizették, valóságos méltánytalanság, sőt igazságtalanság történik velük szemben, a mennyiben a tőketartozást be nem fizetett ekkleziákért a kamat az államsegélyből évről-évre kifogatván, e segély folytonos élvezetében vannak, amazoknak pedig épen e miatt nem jut az államsegélyből. Kétségen kívül ez ügyet Egyh. Főtanácsunknak is újból napirendre kell hoznia, de annak ohajtott megoldására lelkész atiai közreműködése nélkülözhetetlen. Nekik kell az ekkleziákban erre az utat megtömi, a hangulatot elkészíteni s ez által a magok számára is egy újabb segélyforrás megnyithatását eszközölni.

Nem mulaszthatom el különben megjegyezni, hogy lelkészi karunk ama szegényes s nyomasztó helyzetében is általában véve kitartással s odaadással igyekszik megharcolni a nemes harcot. Ha panaszkodnak is némelyek, de azért nem csüggednek el, ha békétlenkednek is olykor, de azért tudnak tünni s bizalommal várják, hogy az ők helyzetük is lassanként csak javulni fog, a mit bizonyára mindnyájan ohajtunk s kell hogy a lehetőleg munkáljunk is úgy az illető lelkészek, mint egyházunk jól felfogott érdekében.

4. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1892-ben:

A) Kereszteltetett a) fiu ,	1108
b) leány	1082

Együtt 2190 újszülött,

kevesebb 153-mal, mint 1891-ben. Ezekből házasságon kívül született 233. Sajnos, hogy ezeknek száma nem apad.

B) Konfirmáltatott: a) fiu	454
b) leány	541
	<hr/>
	Együtt 895 növendék,
több 230-czal, mint 1891-ben.	
C) Összeeskettetett: a) mentvénynyel	272
b) kihirdetéssel	404
	<hr/>
	Együtt 676 pár,
több 91 párral, mint 1891-ben.	
D) Meghalt: a) a férfinemből	960
b) a nőnemből	899
	<hr/>
	Együtt 1859,
több 227-el, mint 1891-ben.	
E) Átállott egyházunkba	430
Kilépett egyházunkból	119
	<hr/>
	E szerint 311-el több tért
a mi vallásunkra, mint a hány ezt elhagyta.	
F) A lélekszám 1892. évevégen volt	62614
" 1891. " " " " " "	62019
	<hr/>
	Évi gyarapodás 595

Megjegyzem, hogy múlt évi jelentésemben az 1891. évi lélekszám tévesen volt felvéve 63194-re, a mely számot még most sem ért el teljesen.

Az iskolákról szóló kimutatás a tanügyi jelentésben meg lesz, azért itt arra nem terjeszkedem ki.

5. Egyházi látogatásokat, illetve püspöki vizsgálatot részint saját körülményeim, részint rajtam kívül fekvő okok miatt ez évben nem tarthattam. Igen sajnálom, hogy az akori közlekedési akadályok miatt esp. Lőli Áron afiának 40 éves papi jubileumán sem jelenhettem meg, a melyben pedig főgondnok ur Ó méltóságával együtt részt akartunk volt venni. A közvetlen hatóságom alatt álló ekkleziák 1892. évi zárszámadásának eredményéről s a f. 1893-ra átjött pénzvagyonáról azonban a részletes kimutatást E. K. Tanácsunknak beadtam. E szerint a püspöki vizsgálat alatt álló 6 anya és azokhoz tartozó leány és fiókegyházközségek 1892. évi bevétele volt 29025 frt 39 kr és így megtakarítás 3592 frt 56 kr. Az 1893-ra átjött pénzvagyon tett: 125619 frt 45 krt; a mi a megelőzőtt évhez képest 13778 frt 05 kr gyarapodást mutatna. Ez a jelentékeny többlet azonban csak onnan származik, mert a megelőzőtt évi vagyonáthozatalnál némely különleges rendeltetésű alapítványi tőkék nem voltak felvéve, a miket a lehetőleg igyekeztem most mind felvenni. Valamint a bevételi és kiadási tételek sem az évi tiszta jövedelmet és szükségletet, hanem csak az évi forgalmat tüntetik fel. Netáni félreértések miatt szükségesnek tartottam ezt megjegyezni.

6. A báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak Budapesten f. évi máj. 14-én tartott közgyűlésén személyesen részt vettem. E nagybecsű alapítvány jövedelméből 2500 frt áll jelen egyházi főta-

nácsunknak is rendelkezésére s örömmel jelenthetem, hogy ez összegnek jövőben még nevelését remélhetjük.

Ugyanez alkalommal főgondnok, mlgs Dániel Gábor ur elnök-társammal, kit ez időben szintén Budapesten voltam szerencsés találni, nem mulasztottuk el a vallás és közoktatásügyi miniszter, valamint az államtitkár uraknál tisztelgő látogatást tenni s egyházunk ügyei közül különösen egyházunkat és főgynasiumunkat illetőleg az államsegélynek lehető felemelését, valamint sz.-kereszturi középtanodánknak állami segélyben való részesíttetését becses figyelmökbe ajánlani és kérelmezni. Ugyancsak ezekre nézve E. K. Tanács részéről is indítványomra megtétetvén a folyamodás, sajnos, hogy egyházi államsegélyünk felemelése iránti kérésünkkel elutasítottunk, holott a más két protestáns felekezetnek 1892-re 12 ezer frttal felemelt egyházi államsegélye 1894-re ismét 100000 frttal van előirányozva, hogy emeltessek; sőt a kultuszminiszteri tárczának a pénzügyi bizottságon történt tárgyalásánál e segély 120,000 frrra emeltetett.

Kolozsvári főgymnasiumunk államsegélyének felemelése iránti kérésünkben annyiban már szerencsésebbek voltunk, hogy ennek 1894-re 1000 frttal emelése kilátásba van helyezve. Sz.-kereszturi középtanodánkra nézve a kérés még nincs elintézve és így legalább még megtagadva sincs.

7. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület szivességéből a szindi tanítói állomás fentartására 150 frtot, a komjátszegi pap-tanítónk részére 50 frt segélyt ez évben is megkaptuk. Az igazgatóválasztmány felkérésére beleegyeztünk abba, hogy e segélyek jövőre ne az E. K. Tanács, hanem az illető fiókkörök útján jusson az illető tanítók kezébe, úgy azonban, hogy azoknak kiszolgáltatásáról az igazgató választmány szives lesz mindannyiszor E. K. Tanácsunkat is értesíteni.

8. Jelentésemben alig foglalkozom valamivel szivesebben, mint azzal, a mi angol és amerikai testvéreinkkel való viszonyunkra vonatkozik. Budapesti eklézsiánk részére a 100—100 font sterling segélyt ez évben is szivesek voltak megküldeni. Angolországi testvéreink ez évben nemcsak közgyűlésükre, hanem az Oxfordba áttett Manchester-College számára emelt tanintézeti épületnek ünnepélyes megnyitására is meghíván, tekintettel arra, hogy e tanintézetben 1861. óta az angol testvérek segélyével mi is mindig tarthatunk egy papjelöltet, erkölcsi kötelességünknek ismertük ez utóbbin magunkat képviseltetni s e czélból Csifó Salamon árkosi lelkész afiát küldöttük ki Oxfordba a jelzett ünnepélyre, a ki szintén 3 évig volt a Manchester-Collegeban. A megnyitási ünnepély okt. 18-ra és 19-re volt kitűzve, s mikor e sorokat írom, Csifó Salamon afia még nem érkezett haza küldetéséből; de meg vagyok győződve, hogy ott a legszivesebben fogadtatott, valamint hogy ez ünnepélyen ily módon lett képviseltetésünk csak fokozni fogja angol testvéreinknek irántunk való eléggé nem méltányolható rokonszenvét.

E tekintetben különben szerencsések vagyunk azzal is, hogy ifjaink, a kiket Angliába kiküldtünk, mind magokviseletük, mind ta-

nulmányainkkal becsületünkre válnak. A társulat titkára. Bowie ur egy levelében a többek közt ezeket írja Józán Miklósról, jelenleg Oxfordban levő papjelöltünkről:

„Közelebből hallottam Józán urat prédikálni s feltűnő az angol nyelvben való jártassága. Igen érdekes egyházi beszédet tartott és előadása is meglehetően.” Ez elismerő nyilatkozata a titkár urnak annyival inkább meglepett, mert nevezett papjelöltünk még csak egy éve, hogy Angliában van.

Es most nemcsak ifjaink, hanem leányaink által is mind melegebbé válik angol testvéreinkhez való viszonyunk. Mult évi jelentésemben előadtam volt, hogy Sharpe kisasszony, egy unitárius leánynevelő intézet igazgatónöje felhívására és az általa tett ajánlatra, hogy egy unitárius leányt a vezetése alatt álló intézetbe saját költségére beveszen, sikerült megnyernem Buzogány Mariska kisasszonyt, hogy menjen ki Angliába. Buzogány M. a mult év szeptemberében ki is ment és egy isk. évet töltött a Sharpe kisasszony nevelő-intézetében, oly meleg fogadtatásban s annyi kitüntetésben részesülve, hogy azokra bizonyára mindig kedvesen fog visszaemlékezni. De másfelől ő is oly emlékeket hagyott hátra, a melyekre mi is büszkék lehetünk. Sharpe kisasszony nem győzte nekem dicsérni Buzogány M. kisasszony szép tehetségeit, kitűnő képzettségét, mindenkit megnyerő modorát, a mikor pedig haza jöendő volt, valódi aggodalmát nyilvánította, hogy ha nem tudnék helyébe ismét egy magyar unitárius leányt küldeni. Szerencsére sikerült ez aggodalmát is eloszlatnom Sharpe kisasszonynak. Buzogány Mariskát e hóban özv. Fanghné, szül. Gyujtó Izabella hitrokonunk Erzsi nevű kedves leánya váltotta fel Londonban. Sharpe kisasszony az ő megérkezése felett már örömét is nyilvánította nekem, s hiszem, hogy második leány-akademitánk is, hogy így nevezzem Angliába menő leányainkat, hasonló kedvességben részesül s hasonló rokonszenven ébreszt egyházunk s általában hazánk hölgyei iránt, mint előde. Mert bármily csekély jelentőségűeknek tartassanak is ezek a mi érintkezéseink angol testvéreinkkel azoknak eléggé nem méltányolható erkölcsi haszna van nemcsak reánk unitáriusokra, hanem hazánkra és nemzetünkre nézve is. S én teljesen meg vagyok győződve, hogy Buzogány Mariska kisasszonynak egy évi künnléte után Angliában azon kör, a hol ő forgott, a mi magyar nemzeti nőnevelésünkről és így a magyar nők miveltségéről egészen más és fényesebb képet nyert, mint a minövel az előtt birt. Be is tudnám ezt bizonyítani Sharpe kisasszonynak hozzám intézett több levelével.

A mi Amerikát illeti, Barrows Sámuel amerikai hitrokonunknak közelebbi látogatásáról, valamint a chikagói kiállítás alkalmából az amerikai unitárius társulat útján e kiállításra általunk küldött könyvekről stb. az E. K. Tanács jelentéséből a Mlgs és Főt. Egyházi Főtanács bővebb ismeretet fog nyerni. Én jelentésemben csak arra szorítokozom, a mi az E. K. Tanács körén kívül történt. A chikagói kiállítás alkalmából ugyanis a világ mindenféle vallásu hivei nemzetközi congressusokat rendeztek. Így az unitáriusok is. E congressusra

engem és Boros György tanár fiát különlegesen is nemcsak meghívott a rendező bizottság, hanem azon egy-egy felolvasás tartására is fölkért, megjelölván a felolvasás tárgyait is. Miután személyesen egyikünk sem mehetett el, hogy e meghívásnak részben legalább eleget tegyünk, a nekünk megjelölt tárgyakra egy-egy dolgozatot készítettünk és azt elküldöttük a rendező bizottságnak. Az én dolgozatomat, melynek czime: „Az unitárius egyház szervezete Magyarországon“ volt. Kovács János tanár fia volt szives angol nyelvre lefordítani. Boros György tanár egyházunk történetéből írt és küldött el egy felolvasásra alkalmas dolgozatot. Hogy ezeknek mi lett a sorsa? Még nem tudom. Egyiket, vagy másikat, remélem, hogy felhasználták. De képviseletlenül semmiesetre sem maradtunk; mert e congressuson ott volt a mi barátunk Fretwell, s épen a mikor én dolgozatomat már elküldöttem volt Chikágóba, kaptam az ő levelét onnan, a melyben sajnálatát fejezve ki, hogy nem mentünk el valamelyikünk Chikágóba, egyszersmind tudatta, hogy a rendező bizottság őtet kérte fel és bizta meg, hogy a magyar unitáriusokat, a kikkel már gyakran érintkezett, viszonyaikat ismeri, a congressuson képviselje, a mire a mint írta, ő készséggel is vállalkozott s megnyugtatót az iránt, hogy legjobb tehetsége szerint igyekezni fog a rábízott feladatnak megfelelni. Én ezt Fretvell urnak azonnal meg is köszöntem s tudattam vele, hogy egy felolvasásra való dolgozatot én is küldöttem s megkértem, hogy a congressus lefolyásáról értesítsen. De választ eddig még tőle se kaptam.

9. Mult évi jelentésemben rámutattam volt azokra a hullámokra, a melyeket az ugynevezett egyházpolitikai kérdések vertek fel. E hullámok — sajnós — még most sincsenek elsimulva. A kormány ugyanezekre vonatkozólag három törvényjavaslatot, u. m.; az állami anakönyvek vezetéséről, az izraelita vallás receptiójáról és a vallás szabad gyakorlatáról már betérjesztette a képviselőház elé; de a legfontosabb, a polgári házasságról szóló még nem került oda s általában a képviselőház még egyikkel sem foglalkozott. Nem tartozik reám s meggyőződéseim szerint egyházi főtanácsunkra se, hogy mi ezekkel a kérdésekkel jelenleg foglalkozzunk. Az országgyűlés feladata lesz úgy alkotni meg ezeket a törvényeket, hogy azok által az állam kétségbevonhatlan joga biztosíttassék, a nélkül, hogy az egyházaknak természetes, de nem képzelt vagy csak átruházott joga sérelmet szenvedjen, s a különböző felekezetek közti viszálynak és egyenetlenkedésnek a csirái a lehetőleg kiirtassanak. De bármiként fognak is ezek a törvények megalkottatni, annyi bizonyos, hogy az egyházak jelen helyzetét lényegesen módosítani fogják. Az ily módon szükségképen bekövetkező módosulás azonban nézetem szerint az egyházaknak annyiban mindenestre előnyükre fog válni, a mennyiben munkakörükkel tisztán csak a magok elhivatásának megfelelő tere lesznek utalva s ez által tán inkább megvalósítható lesz Krisztusnak az ő egyházáról való eszményi felfogása, mely eme szavakban nyert kifejezést: „*az én országom nem e világból való.*“ De ez aztán az egyháztagok részéről is még nagyobb buzgalmat, erősebb

hitéletet, különösen pedig a papság részéről még fokozottabb apostoli szellemet fog igényelni. Mert az egyháznak jelenleg a polgári életre vonatkozó ténykedésében is van bizonyos ereje, jövőre nézve azonban csaknem kizárólag erkölcsi, szellemi hatályában kell keresnie és feltalálnia azt. És erre annál nagyobb gondot kell fordítanunk, mert a célba vett törvények tagadhatlanul anyagi oldalról is érintik az egyházat, a mennyiben papságunk csekély jövedelme ezek által is rövidítettetni fog s ezt is részben a buzgóságnak és áldozatkészségnek kell kipótolni. Nem kétlem különben, hogy a kérdés ez oldalát az állam sem hagyja annak idején figyelmen kívül; mert minden állam talpköve a tiszta erkölcs; az erkölcsnek pedig valamint a múltban, úgy a jövőben is az egyház marad legerősebb védőbástyája. Következésképp, ha az állam jövőre nem is venné igénybe a polgári életre vonatkozó másnemű szolgálatok teljesítésére az egyházat, az erkölcsi élet ápolása és fejlesztése érdekében nem nélkülözheti azt.

10. Egyh. Képv. Tanácsunk, valamint ennek tisztviselői s ezekkel együtt magam is saját hatáskörömben, a múlt évben is igyekeztünk minden lehető megtenni egyházi ügyeink gondos és lelkiismeretes intézésében. A különböző jegyzőkönyveken elintéztett ügyek számadataival nem fárasztom a Mélt. és Főt. E. Főtanács figyelmét. De tény az, hogy egyházi ügyeinknek napról-napra szaporodása oly gondot és annyi munkát ad, hogy alig hiszem hosszasan kikerülhetőnek központi közigazgatási szervezetünknek fejlesztését, úgy szólva, hivatalsterü berendezését, ha azt akarjuk, hogy egyházi közigazgatásunk minden kívánalomnak megfeleljen. Javaslatot ez irányban tenni most nem akarok; de szükségesnek tartottam megemlíteni, hogy a mennyiben évi közigazgatásunk évi eredményében hiányok és fogyatkozások mutatkoznának, ezt ne jóakaratumk és szolgálatkészségünk rovására méltóztassanak felírni, hanem az adott viszonyoknak tulajdonítani.

11. Még csak halottainkról kívánok megemlékezni. Ezek között Berde Mózes afiának áldott emlékére már megnyitó beszédemben a hála és kegyelet érzelmeivel mutattam rá. Az ő emlékének fennmaradásáról különben is ő maga gondoskodott, úgy annyira, hogy azt az évek végtelen sora sem fogja, nem tudja elmosni soha; sőt évről-évre nagyobb fényben fog ragyogni vallásközöségünk kebelében. Századokon át mind hangosabban fog ő beszélni végrendeletében, akkor is, mikor a mi szavunk már rég elnémult; vajha fejedelmi hagyatékával nemes szellemét is örökölhettünk! Vajha az a szeretet és áldozatkészség, a melynek ő oly megható példáját adta, mi bennünk és a mi utódainkban is örök munkásságban maradna! Nyugodjék csendesesen.

Közelebbi főtanácsunk óta elhunyt belső embereinket: Tóth Zsigmond, abásfalvi isk.-mester és id. Katona Mihály nyug. isk.-mester afiát a belső emberek változásairól szóló jelentéseimben szintén megemlítettem. Elhunyt egyházi tanácsosaink között első helyen kell még megemlékeznem Jánosi Gerő afiáról, kolozsvári ekklezsiánknak

huzamos időn át, a belső emberek általános nyugdíjintézetének pedig halálíg hiv és buzgó pénztárnokáról, a ki a maga szerény körében és munkásságával egyházunk iránti szeretetének utolsó leheletéig számos tanujelét adta. Továbbá Szabó László, Kaali Nagy György és Pálfi József egyh. tanácsos afiai estek ki még a mult évben sorainkból. A béke anyala örködjék mindnyájoknak sirja felett.

Midőn ezzel jelentésemet bezárnám, Istennek szent áldását kérem Egyh. Főtanácsunk további munkálkodásához.

Kolozsvárt, 1893. október 28.

Ferencz József,
unitár. püspök.

II. Közigazgatási jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő E. F. Tanács!

Vallásközönségünk közügyei a mult évről megnyugtató eredményt tüntetnek fel.

Örömmel tapasztalja E. K. Tanácsunk, hogy egyházunk közhivatalnokai igyekeznek megfelelni feladataiknak, a melyek néla nem csak türelmet és körültekintést, hanem a mellett áldozatkészséget és ügyszeretetet is kívánnak. Csupán két eset fordult elé, hogy esperes afiait kötelességeikre figyelmeztetni kellett.

Esperesi vizsgáló székeink éber figyelemel ellenőrizik egyházközsegeink vallási, erkölcsi és vagyoni érdekeit. Különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy a *vadházasságot* mindannyi lankadatlanul üldözi s a mult évben főleg a kereszturi nagy eredményt ért el, melyhez E. K. Tanácsunk is hozzájárult annyiban, hogy Sárdon összeesketett 12 párnak teljes vagyontalanság okán elengedte a belső emberi nyugdíjintézetet illető tartozását.

Az ifjak vallás-erkölcsi oktatása érdekében E. K. Tanácsunk }
ujabb rendeletet bocsátott ki a *a nyári vasárnapi vallásos oktatás* }
pontos teljesítésére, a minek az eredménye a beérkezett jelentések- }
ben már is tapasztalható. Némely lelkész afia, s nemkülönben az }
énekvezérek is nagy lelkiismeretességgel végezték teendőiket, s az }
ifjak, sőt még a felnőttek is örömmel vesznek részt benne. Néhol }
80—100 a középszáma a résztvevőknek. Sajnos, hogy még mindig }
vannak olyan egyházközsegeink is, a melyekben egyáltalában nem }
volt megtartva. Reméli E. K. Tanácsunk, hogy mindenik lelkészünk }
átfogja látni, hogy a hivekre való befolyásnak ezt a lényeges eszkö- }
zét fel kell használni, s fel is fogja használni.

A Maroskör idevonatkozólag azt az indítványt nyújtotta be, }
hogy a tanítók kezébe vezérkönyv adassék. E. K. Tanácsunk kiadta }
egy szakbizottságnak, s a kérdést tanulmányozni fogja és megteendi }
azt a mi üdvösnek mutatkozik.

Hiveink *áldozatkészsége* a mult évben is igen szép eredményeket mutatott fel. Az *A.* jegy alatt ide mellékelte kimutatás tanúsítása szerint alig volt olyan egyházközségünk, a melyben hiveink kis-

sebb vagyon önkéntes adománnyal ne járultak volna egyházunk köz-szükségei fedezéséhez. A főbbeket említve meg: Kököson 125 frt, Árkoson több mint 600 frt, Túrban 69 frt, Jánosfalván 35 frt, Kaálban 20 frt, Buzaházán 50 frt, Pipén 12 frtot és 30,000 téglát, Fekete Gábor, marosköri gondnok a fia, jutalmul egy 20 és egy 10 koronát tűzött ki a köri két legkitűnőbb tanítónak. Béres András ekklesiának kepe-alapra mintegy két hold területű birtokot, s azonkívül az alább megnevezendő egyházközségekben építéshez munkát adtak. Érdekes a megemlítésre, hogy a számba vett kimutatás szerint urvacsorai perselypénz czímen 85 egyházközségünkben begyűlt 651 frt 54 kr. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy vagy urasztali edényt, ajándékoztak: B.-Szt.-Miklóson Endes Lila k. a 8 frt, D.-Szt.-Mártonban özv. Udvar Imréné 7 frt. Hévizen Pantili Dánielné (szószék-takarót) Felső-Rákoson Magyar János és neje 15 frt, Csegezben Csegezi Lajos és neje 40 frt. H.-Oklandon özv. Fülöp Ferenczné 5 frt, Szigethi Ilona 2 frt, H.-Ujfaluban özv. Darkó Andrásné 14 frt, ifj. Benedek József 12 frt, Tibáld József és neje 4 frt, H.-Almászon özv. Nagy Elekné urvacsorai pohártakarót, Kénos Kisgyörgy Ilona 4 frt, Szabédon Nagy Ferencz és neje 40 frt, M.-Zsákodon Kedei György (egy templomi korona) 104 frt, Felső Benczéken Firtos Istvánné (szószék-takarót), Gai Mózes és neje (urasztalt), Benczédi Dánielné (urasztali takarót), Medeséren Májai Berta (urasztali tányért), Demeter Sándorné, urasztali takarót) Firtos-Váralján Inre Jánosné (keresztelő pohárt) több-kevesebb pénzérték; továbbá ha tekintjük, hogy az összes ajándékozás értéke a 2500 frtot meghaladja, s tekintve, hogy ezek az adakozások szegényebb sorsu ekklesiákból vétettek be, teljesen meglehetünk elégedve hivatkozottaink áldozatkésziségeivel.

A fennebbiek kiegészítéséül meg kell említenünk, hogy egyházközségeinkben az elmúlt idő alatt nagy mértékű *építkezések* folytak részint a hívek áldozatkésziségeivel, részint E. K. Tanácsunk segélyezésével. *Iskola* épült: Dombón, Szt.-Mihályon, Kadácsban (községi ugyan, de az egyházközség 300 frttal és anyaggal segélyezte *papilak* épült vagy épülőben van: Datkon (1000 frt) Várfalván (600 frt). T.-Szt.-Györgyön, H.-M.-Másárhelyen bérházzal együtt; *templom vagy torony* javított: Abásfalván, Fiafalván, A.-Járában, Polgardiban. Ezekon kívül kisebb-nagyobb mérvű számos helyen.

Meg kell említenünk ezen a helyen, hogy a bölöni ekklesia monumentális temploma éppen most van építés alatt. Pákey Lajos építész-mérnök a fia felügyelete alatt.

A t.-szt.-györgyi ekklesia az építéssel azt a szabálytalanságot követte el, hogy az esperes jóváhagyása nélkül és tiltó rendelete ellenére fogott építéshez.

Miután az ügy E. K. Tanácsunknak tudomására jutott, vizsgálatot rendelt el.

Örömmel jelenthetjük, hogy d.-szt.-mártoni egyházközségünk régi időn folytatott malom-vámperét jogügyészünk erélyes kezelése alatt megnyerte.

Ezek után sajnosan emlékezik meg E. K. Tanácsunk arról, hogy

küüllököri esperes Rédiger Árpád afa ellen *fegyelmi vizsgálatot* kellett hogy indítasson, mivel Esperes afa a szőkefalvi és széplaki ekklezsiáknak gondozása alatt levő pénzeit nem számolta el.

Fegyelmi vizsgálat tétetett folyamatba ny.-szt.-lászlói kántortanító Kászoni János afa ellen a hivek panaszára. Az ügy lejáratván, nevezett afa más egyházba tétetni rendeltetett és a perköltségekben elmarasztaltatott.

Kedei egyh.-községünket felhatalmazta E. K. Tanácsunk arra, hogy a Pakot István és Imre György féle birtok után járó, de a jelenlegi tulajdonos által megtagadott patronatusi képeért pert indítson.*) Egyszersmind körözvényileg felszólította az összes espereseket, hogy a patronusi viszonyokról tegyenek jelentést, de még csak egy pár körből érkezett be a jelentés.

Hasonló módon elrendelte E. K. Tanácsunk a *korcsma-regale kötvények* számainak a kimutatását oly czélból, hogy a kötvények kisorsolását ellenőrizhesse. Jóllehet ez a rendellet már a tavaszszal kibocsátatott, két körből u. m. a kolozs-dobokaiból és az udvarhelyiből, mindez ideig nem küldetett be a kimutatás, holott ez iránt már sürgetés is történt.

Ugyancsak a korcsma regalejog letárgyalása eredményéről közelebbről részletes jelentést kért E. K. Tanácsunk Esperes aflaitól a mi reméljük a f. évben be is fog adatni. Annak az alapján módjában fog állani E. K. Tanácsunknak az is, hogy a korcsmaregale-jog megváltásával egyházaink birtokába jutott kötvények értékét kimutathassa.

Ekklezsiánk pénz és pénzürtékü vagyona állapotáról a B. jegy alatt mellékelt táblázatos kimutatás nyujt részletes tájékozást. E helyen a körök szerint tüntetjük fel az eredményt.

	Közalap	Takpénzt.	Mag.-nál	Kepealap péNZ	gabona	Teher
Felsőfehér körben	1285.98	—	—	481.52	1993 v.	—
Háromszék „	70398.44	60557.31	—	15437.10	2091 hl.	—
Udvarhely „	20435.81	12201.55	8234.26	7004.95	4521 „	5044.20
Marosi „	50072.15	—	8288.65	—	—	—
Ar.-Torda „	45884.37	24261.62	21672.75	—	—	—
Keresztur egyh. k.	9023.11	4379.69	—	2143.67	4824.81	vegyes alapok.
Küüllői körben	4303.55	2334.84	864.91	1333	—	13618.88
	201404.01	102735.01	39010.57	20400 24	13429.81	teher : 5044

Püspöki vizsgálat
alatt álló egyhk : 125619.49.

Megjegyzi E. K. Tanácsunk, hogy az itt kitüntetett főösezegekben nem szerepel számos kisebb-nagyobb alap, valamint, igen természetesen, nem szerepelnek a tekintélyes terjedelmü fekvőbirtokok értékei.

Egyházközségeink *birtokaiban* nagyobb változás egy pár helyen

*) A szent mihályi község határa tagosítása alkalmából egyházközségünk temetőhelye kibővülést nyervén a község jogigényt támasztott a temető iránt, minek E. K. Tanácsunk tudomására jöven az ügyet tárgyalás alá véiette. A tarcsafalvi ekklezsia hívása miatt a mult évben indított per még folyamatban van.

fordult elé. Az iklandi egyházközség a mesteri telket kibővítette, a kaáli egy kis beltelket vásárolt, a vargyasi egy beltelkét eladta, s a ravai felhatalmaztatott, hogy szép terjedelmű erdőbirtokából a külön álló, s alig használható részeket eladja azzal a feltétellel, hogy alkaimas helyen vagy erdőt, vagy szántót vásároljon. Ezekon kívül kisebbrendű csere-vásár is fordult elő.

A *határtaqosítás* Sinfalván, Fiátfalván és Kolozsvárt folyamatba vétetvén. E. K. Tanácsunk intézkedett, hogy egyházainak érdeke megvédessék.

E. K. Tanácsunk tapasztalta, hogy némelyik egyházközségünk a *felekezeti iskolájának* községivé vagy *államivá feladásával* teremtt új viszonyról nem állított ki a törvénynek is megfelelő szabályszerű szerződést körözvényileg megrendelte, hogy a szerződési viszony mindenütt rendeztessék s arról E. K. Tanácsunk értesítették.

Hogy a személyi vonatkozású ügyekről is megemlékezzünk, jelentjük, hogy küküllő köri esperes Rédiger Árpád afia huzamos idő óta tartó betegeskedése okán az Esperesi teendők alól való felmentését kérte, a mit E. K. Tanácsunk meg is adott s helyette az Esperesi teendők végzésével megbizta köri jegyző Molnár János fiát.

Háromszéki egyházkörünk esperesét Lőfi Áron fiát lelkészi szolgálata 40 éve alkalmából megtisztelte egy szép jubilaris ünnepély rendezésével. Ebben E. K. Tanácsunk is részt vett, a mennyiben egy üdvözlő iratot küldött.

A kegyelet kedves kötelességének is eleget tett E. K. Tanácsunk egy nehány esetben. B. emlékü Augustinovics Pál nagy alapítónak Kis-Solymosban levő sirkövét és sirját megújittatta, s kereszturköri Esperes fiát javaslattételre hivta fel a további őrizet és fenntartás iránt.

B. e. Konez János nagy alapítónk sirját a szászvárosi temetőben, ott lakó hitrokonunk Firtos Ferenczcel felkerestette. felhantoltatta s az enyészet ellen biztosította s megtette a lépéseket az iránt, hogy megfelelő emlékkövel elláttassék.

B. e. Derzsi János nagy alapítónk sirját diszes emlékkövel jelöltette meg a maros-vásárhelyi temetőben s egyszersmind egy Emlékfüzetet adatott ki nagy érdemei megörökítésére és a kegyelet ébersztésére. Az Emlékfüzetet ezennel letesszük az E. Főtanács asztalára.

E helyen megemlítjük, hogy E. K. Tanácsunk hozzájárulásával sirkövet emeltek néhai dr. Bartók István tanár sirjához barátai és tisztelői.

Külföldi hitbéli atyánkfiaival az összeköttetést fenntartottuk, sőt örömmel jelenthetjük, hogy az még a legujabb időben is élénkült és erősödött. Erre különösen nagy befolyással volt Barrows Sámuel lelkész urnak amerikai hitrokonunknak Kolozsvárt tett látogatása és hat napi itt időzése. Emlékezetes az a jelenet, midőn a lelkes férfi E. K. Tanácsunk ülésében megjelent s a főt. püspök ur szívélyes üdvözlétére valódi szónoki hévvel és igaz benső szeretettel válaszolt.

A chicagói világkiállításra az amerikai unitárius titkár felhívá-

sára megküldöttünk az unitárius egyházi művekből mintegy negyven kötetet.

Oxfordba az újonnan épült Manchester Collegba Csifó Salamon a fia éppen most van oda mint vallásközönségünk képviselője, az épület megnyitási ünnepélyére.

Egyházunk közigazgatásának pénzügyi ágából a következőket kívánjuk a mélt. és Főt. E. Főtanács elébe terjeszteni.

Egyházunk pénztára is megérezte az egész országban érzett kamatláb csökkenést, mert az adósok közül többen visszafizették tőkéiket, kétségen kívül azért, mivel olcsóbb kölcsönhez jutottak.

Éppen a kamatláb csökkenésére való tekintetből E. K. Tanácsunk czélszerűnek látta a legújabb kibocsátott korona-járadék kötvényekből vásárolni 100,000 forint értékűt.

A közelebbi években különböző alapok tőkéjéből vásárolt alamori birtokot E. K. Tanácsunk megváltotta az Augustinovicz alap részére s így már a tőzsomzedságban levő két birtok nagy alapítónk nevére fog állani és gyarapodni. E mellett még gyarapított a ladamosi birtokrész újabb kisebbrendű vásárlásokkal is.

Éppen Kolozsvár tőzsomzedságában Bányabükkön egy alkalmas 1500 hold birtok kínálkozván E. K. Tanácsunk megvásárolta 73.000 frttal, abban az erős reményben, hogy az ha talán az első esztendőben nem is, de rövid időn meg fogja fizetni a kívánt kamatot, mert 1200 holdat tevő része erdőterület lévén, folytonosan növekedik értékben.

A b. e. Kovács Dénes hagyatékára a kincstár itt hagyatéki illetéket rótt ki, s mind a mellett is hogy azt a hagyatéki rendeltetési czéljára való hivatkozással jogügyész a fia megfeleltette; a kifizetése követeltetett s következképpen 3365 frt 15 kr. s ennek kamatát 387 frt 29 krt kikeltett hogy fizessük. A felebbezés eredménye még ismeretlen E. K. Tanácsunk előtt.

Örömmel jelentjük, hogy a Derzsi hagyatéki után kirótt illeték elengedett. Ezzel szemben a Derzsi János-féle jószág után járó regalé az alapítvány javára kiutaltatott és kifizettetett 2850 frt 20 krtban.

Orbán Balázsnak a sz.-kereszturi iskola javára tett hagyatéki alapítványa a család részéről perrel támadtatván meg, ez ideig nincsen folyóvá téve, hanem az iskolát illető évi 400 frt összeg évről-évre letétbe helyeztetik az árvaszék által, a mint erről E. K. Tanácsunkat értesíti az ügy intézésével megbízott ügyvéd Pálffy Ferencz a fia.

A Bedő Sándor féle 1000 frt hagyomány szintén perrel támadtatott meg és a per a kereszturi iskola részére kedvezőleg ütött, s az 1000 frtot az iskola kézhez vette. Az ügyet szintén Pálffy Ferencz a fia intézte és pedig teljesen díjtalanul, a miért elismerés illeti.

A kereszturi 6-ik tanszékre az adakozás csaknem egészen megszünt. A tett ígéretekben folyt be ugyan, de a hátrálék mégis oly tetemes, hogy E. K. Tanácsunk szükségesnek látta sürgető felszólítást bocsátani ki.

Az 1878-79. főiskolánkban végzett ifjak osztálya egy alapít-

ványt tett oly czélből, hogy jövedelméből a VIII. osztály növendékei között a legjobb szónoknak jutalmul adassék.

Az 1882-ben főiskolánkban végzett osztálytársak tiz évi találkozásuk emlékére 180 frt összeggel járultak felerészben a tanári és felerészben a b.-emberi nyugdíjintézet alapjához.

Mindkét adományért méltányló elismerést és köszönetet nyilvánított E. K. Tanácsunk.

E. K. Tanácsunk a datki egyháznak papiház építésére 800 frt, a fiatalvínak temploma javítására 200 frt összeget adott kölcsön, tekintettel az illető egyházak szegényes anyagi helyzetére és más körülményeikre.

Ferencz József,
püspök.

Boros György,
közig. jegyző.

III. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács!

E. K. Tanácsunk a tanügy terén tett egy évi működéséről tiszteletteljes jelentését a következőkben teszi meg:

Egyik legnevezetesebb mozzanat főiskolánk ez évi történelmében az a szép ünnepély, mely márczius hó 25-én tartatott. Ugyanis az E. K. Tanácsnak 28—1893. sz. intézkedése alapján, Kozma Ferencz kolozsmegyei kir. tanfelügyelő, kolozsvári főiskolánkhoz iskolai felügyelő gondnoki hivatalába iktattatott be Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz József püspök úr által. Ugyanez alkalommal tartották meg székfoglalóikat dr. Nyiredi Géza és Gál Kelemen rendes tanárok; beköszöntőjét pedig Péterfi Lajos rendes tanár, kikben intézetünk képzett és buzgó munkásokat nyert. Ez utóbbi azonban főgymnasiumunktól a múlt isk. év végével már el is távozott, a mint ez Ptacsnik József fiának helyébe történt kinevezésével kapcsolatban a tárgyalások rendjén elő fog adatni.

Az E. K. Tanács által 107—1893. sz. a. hirdetett pályázatra a kolozsvári főiskolánál üresedésbe levő okleveles helyettes tanári állomásra csak egy pályázat érkezett be, a Zalányi János végzett tanárjelöltté, kit az E. K. Tanács a mennyiségtan és mellék tárgyára — a magyar nyelv tanításának kötelezettsége mellett — óraadó tanárnak — helyettes tanári fizetéssel alkalmazott.

A székely-keresztúri középiskolához a 6-ik tanári székre a pályázat újból ki volt hirdetve (107—1893. sz. a.) *rajzoló geometria fő- és számtan* melléktárggyal, de egy pályázó sem jelentkezett.

A kolozsvári főiskola kiépítése ügyében, sajnos semmi haladás nem történt. Ugyanis, az E. K. Tanács, miután az általunk megállított határvonal nem fogadtatott el, felkérte a városi tanácsot, hogy szak közegét mielőbb küldje ki a határvonalnak szabatos megállapítása végett, hogy ennek alapján főiskolánk kiépítéséhez a szükséges tervrajzot elkészíthessük.

A városi tanács e kérésre 11.542—1893. sz. átiratában érte-

sítette az E. K. Tanácsot, hogy a városi főmérnököt — idézett sz. a. utasította, hogy a kérdéses szappany-utca irányvonalát a városi törvényhatósági kizottságnak 1876. évben hozott s a belügyminiszter úr által 46.522 sz. a. jóváhagyott határozata értelmében, Hajos János isk. felügyelő gondnok, Pákei Lajos mérnök, Kovács János tanügyi jegyző, mint az E. K. Tanács kiküldöttei jelenlétében jelölje ki.

A bizottság egy kiküldött napon a helyszínén meg is jelent, a városi főmérnök helyett az egyik városi alkapitány¹⁾ és egy segédmérnök voltak jelen, kik azt ígérték, hogy a szükséges lépések meg lesznek téve az irányvonal megállapításához. De mindez ideig nem tettek meg

Az E. K. Tanács 126—1893. sz. a. egy indokolt felterjesztést intézett a Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közokt. miniszter úrhoz, melyben az állammal kötött szerződésnek módosítását, illetőleg a kolozsvári főgymnasium részére az évi államsegélynek 7700 frtról 12 ezer frtra felemelését kérte.

Vallás- és közokt. magy kir. miniszter úr f. évf 34.443--1893 sz. leiratában arról értesíti az E. K. Tanácsot, hogy tekintettel az indokolt felterjesztésre az idei állami költségvetésbe — a 7700 frt helyett 8700 frtot vett fel, s ha az törvény erőre emelkedik 1894 jan. hóban kezdődőleg ki fog utalványoztatni.

Ugyancsak a székely-keresztúri iskola részére is folyamodott az E. K. Tanács (127—1893 sz. a.) államsegély iránt, felfejtve azon iskola állami fontosságát, s a missiot, melyet teljesít, hivatkozással Kuncz Elek kormány képviselő úrnak a látogatása alkalmából tett kedvező nyilatkozatára is.

E felíratra még eddig semminemű válasz nem érkezett

Kolozsvárt uralkodó járvány miatt a kolozsvári főtanodában az iskola csak októker hó 1-én kezdődhetett meg, de az E. K. Tanács intézkedett, hogy az elmaradott egy hónapi szorgalom idő az év folyama alatt kipótoltassék,

Az E. Főtanácsnak 66—1892. sz. határozata értelmében a val-lástanítás tantervét — s az utasítást a népiskolák tanulói számára elkészíttette, s 300 példányban kinyomatni határozta s a köröknek megfelelő számban nemsokára ki fog küldetni.

Kovács János tanügyi jegyző afiát vallás- és közokt. ügyi m. kir. miniszter úr az autonóm felekezetek által fenntartott középiskolák tanárai számára tervezett orsz. nyugdíjintézet ügyében f. évi áprli 8-án Budapesten tartott értekezletre meghíván, azon megjelent, s az értekezletről az E. K. Tanácsnak 57--1893. sz. a. jelentést is tett.

Kolozsvári tank. főigazgató, mint kormány-képviselő meglátogatta kolozsvári és sz.-keresztúri gymnasiumainkat. Látogatására nézve észrevételeit megtette, a mi most van tárgyalás alatt az E. K. Tanácsban.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy az 1893/94-ik iskolai évre a két intézethez újból Kuncz Elek úr van kiküldve — iskola lárogatóul.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a lefolyt isk. évben is P. Horváth Kálmán áldozatkész főgondnok úr 150 frt jutalmat tűzött ki a gymnasiumban a kitűnő tanulók részére.

Kőváry László isk. felügyelő gondnok s nevelésügyünk lelkes pártolója, szintén ez évben is 4 tanulót részesített czípő-alapítványban.

Egyebekről, valamint *felső, közép* és az összes népiskolákról részletes jelentés a tárgyisorozat rendjén fog tétetni.

A Méltóságos és Főtisztelendő Egyh. Főtanácsnak

alázatos szolgálói:

Ferencz József,
unitárius püspök.

Kovács János,
tanügyi jegyző.

Elintézett ügyek.

A felolvasott jelentések után, mindenekelőtt a Berde Mózsza hagyatékáról tette meg jelentését az E. K. T. minnek folytán a főtanács, jegyzőkönyvileg örökítette meg legnagyobb alapítónk végrendeletét és emlékét, kimondván egyúttal azt is, hogy arczképe egyik hazai jeles festőnk által festettségék le a vallás-közönség tanács-terme számára; állíttassék emlékére később meghatározandó arányban, időben és helyen egy ércszobor; kéressék meg Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági testülete, hogy a kurta-szappany-utcát nevééről nevezze el. Az E. K. T. jelentése folytán özv. Bonyhai Katalin 100 forintos alapítványát is örvendetes tudomásul vette a főtanács, melyet Szőcs Márton, néhai férje emlékére tett sz.-keresztúri középtanodánknál. Ezek után hivatalos esküt tettek Szentiványi Miklós háromszékköri felügyelő gondnok, Deák Miklós, felsőfehérvári jegyző, Pataky László id: küküllőköri felügyelő gondnok lemondása, ki tisztét huzamos időn keresztül odaadással viselte, elfogadtatván, neki a főtanács méltányoló elismerését fejezte ki s a gondnoki állás betöltését elrendelte. Gál Kelemen és Ptacsnik József kolozsvári főgymnasiunai rendes tanárokat hivatalos állásukban megerősítette, Papp Mózes helyettes tanárt pedig sz.-keresztúri iskolánkhöz rendes tanárnak megválasztotta. A III-ad fokú fegyelmi bíróság tagjává megválassztattak: Csegezi László, Lőfi Áron, Kelemen Albert, Darkó Sándor, Raffaj Domokos egyházi részről; Hajós János, Mikó Miklós, Ádám Dénes, Szentiványi Miklós világi részről. Kolozsvári igazgatónak választatott Boros Sándor, Sz.-Kereszturra Sándor János; kolozsdobokaköri felügyelő gondnoknak Szentiványi Gyula.

A bányabükki erdő megvásárlása körül az E. K. T. eljárása mindenekben jóváhagyatott. Tudomásul vétetett és jóváhagyatott Benczédi Gergely pénztárnok iránti méltánylással a vallás-közönség múlt évi pénztári számadása, mely szerint az összes pénzvagyon tesz 632 200 frtot és 73 krt.

A jövő évi költségvetés a következő tételekben fogadtatott el:

Bevétel	32.967 frt 75 kr.
Kiadás	32 814 „ 16 „

Elfogadta és jóváhagyta a főtanács a sz.-keresztúri és tordai iskolák, továbbá a belső emberek nyugdíjintézetének mult évi számadásait és jövő évi költségvetéseit is.

A nyugdíj egység 1894-re 170 frtban állapítottat meg.

Az alamori jószág számadásai is helyben hagytak a kiküldött bizottság jelentése folytán s az elért szép eredményért a főtanács Benkő Mihály jószágigazgatónak elismerését fejezi ki. Hasonló elintéztést nyert a Derzsi János-féle pusztaszentmiklósi jószág kezeléséről vezetett és megvizsgált számadás is. A mult évi 5000 frt államsegély elszámolása szintén jóváhagyatott. Az előadott és letárgyalt ügyek menetén örömmel győződött meg a főtanács az E. K. Tanácsnak a vallásközönség gazdasági ügyei körül kifejtett odaadó fáradságos munkálkodásáról, mivel ez szolgál biztosítékul mindenemü intézményeink fejlődésének és gyarapodásának. A főtanácson hosszasan tárgyaltatott a gymn. tanárok nyugdíj kérdése, hogy bémenjenek az állami nyugdíjintézetbe vagy ne. A kérdés azonban most nem döntetett el. Tanügyi és más jelentések is megnyugtatósul szolgáltak arra nézve, hogy vallásközönségünk életében az ügymenet minden ágát egy biztos kéz vezeti előre, támogatva a kitarító munkások egész serege által.

Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia.

Első Rész.

Családügy és othodox politika.

III. Fejezet.

(Folytatás.)

A Kálvin segélyére Genfbe érkezett Farel már reggel 7 órakor megjelent Servet sötét börtönében. Tüstént vitára is kelt vele, hogy tévelygése sötétéből az igaz tudomány mellé vezesse őt. A hosszas börtönbeli nyomortól, vallatásbeli kinzásoktól elgyengült fogoly szeliden csak arra kérte a buzgolkodó lelkiatyát, mutasson ki bár egyetlen-egy helyet a bibliából, melyben Isten fiának mondatik a Krisztus, mielőtt Máriától az ember Jézus született volna. Mely fogas kikötésre, mikor a leleményes Farel *jobb* bizonyítékokkal próbált volna előállani, Servet egy szóval sem válaszolt az ismert orthodox érvekre, csupán csak annyit jegyzett meg, hogy ő előbbi vélekedése mellett tovább is megmarad. Majd arra intette őt Farel, haljon úgy meg, mint keresztényhez illik; Kálvintól főképp, a kit makacssága által sokszorosan megsértett, haladék nélkül kérjen bocsánatot. Kész szívvel hajlott reá a megtört fogoly: kész volt megalázni spanyol büszkeségét régi barátja és most halálos ellensége előtt. Legott hírül vitték ezt Kálvinnak, kérvén őt Servet börtönébe. A hajthatatlan diktátor elutasítólag válaszolt: a hatóság engedélye nélkül ugyan hogy érintkezhetnék ő halálra ítélt gonosztevőkkel. Elmentek hát a tanácshoz s onnan két senatort nyertek ki, kik a hatalmas főpapot a reménykedve váró áldozathoz elkísérik (*Bock*: II. 373., 374. *Porter*: 30. *Trechsel*: I. 259. — V. ö. *Révész*: 194.)

Nem mondhatni, hogy valami nagyon meghatotta volna Isten e kiválasztott emberét az inségepte odu, mely most siralombházul szolgál s benne a rongyokkal takart félmeztelen alak, kit évekkel ezelőtt Párisban főrangú tanítványok körében látott és a kitől csak genfi elfogatásakor is hat drága gyűrűt és az akkori időkben vállon viselni szokott egész kis vagyonnal felérő diszes aranylánczot vettek el. (*Bock*: II. 356., 357.) A belépő Kálvin megállt az ajtó mellett s hidegen tudakolta, mit akarnak itt tőle. Servet félénk alázattal közeledett feléje. Megfogta a kegyetlen kezeket és bocsánatáért esengett, mindazon méltatlanságok elfeledéseért, a mikkel valaha megbántotta. Ez *őszinte* bocsánatkérésre (*Révész*: 194.) most, két

órával Servet utolsó útja előtt, mikor már készen várta őt a máglya, mit a hajdani jó barát számára maga állítottatott fel: Kálvin kevély és igaztalan szemrehányásokkal fel-lt. Kiereszté ékesszóló hangját és a meglepett városatyák, Farel, Servet és a báméskodó törv-ny-szolgák előtt „hosszu oratiót“ (*Bock*: II. 374.) tartott a közte és Servet közt lefolyt dolgokról. Előadta, hogy jó maga soha személyes sértést nem követett el az elítélt ellen; visszaemlékezett arra, hogy már 16 (?) évvel ezelőtt élete veszélyeztetésével is józan elvekre akarta bírni Servetet: ő nem tehet arról, hogy a kegyes emberek nem nyújthatnak most kezét nékie, mint egy megtért bűnbánónak. Magánleveleiben is szeliden intette őt, a nélkül, hogy a nyilvános megszégyenítést kereste volna. Szóval a jóakaratnak egyetlen jelét sem mulasztotta el bármikor is irányában. Ilyen és ezekhez hasonló „szabad szemrehányásaival“ egészen elkeserítette (*donec liberis meis obiurgationibus magis exacerbatus*) a bocsánatért esdeklő rabot; végre kitört ez a kegyes orator ellen és „örjöngését inkább, mint haragját ellene kiöntötte.“ (*Def. Orth. Fid.* 7. — *Porter*: 30. *Bock*: II. 374. *Trechsel*: I. 260.)

Kálvin abban hagyta tehát jóvoltának tovább való emlegetését, csak arra utasította még befejezésül Servetet, hogy az örök Istenhez forduljon inkább bocsánatért, a kit ábrándozásaival annyira megbántott. Azután egy épületes theologiai értekezésbe kezdett, melynek Servet két hónap óta eleget hallott már. Látván tehát, hogy a hallgatásba merült fogoly mítsem figyel a kegyes okoskodásokra, saját szavai szerint dicső Kálvinunk: „nem akart *bölcsebb lenni Mesterénél*“ és az ő Pál apostolának szavait követte: Az eretnek embert egy-két intés után megvesd! — a börtönt és megvetett rabját ott hagyta. (*Porter*: 30. *Bock*: II. 374. *Trechsel*: I. 259., 260. — V. ö. *Révész*: 194., 195.)

Kálvin eltávozása után Servet a mellette maradt Farel följegyzése szerint kegyesen készült a halálra. Könyörgött az istenhez bünei bocsánatáért s könyörgésében az istennek fiát az ő megtartójának és üdvözítőjének nevezte. Végre elérkezvén az utolsó óra, fohászok, solajok és ájtatos könyörgések között a tanács elé vezették. (*Bock*: II. 374, 375. *Trechsel*: I. 260. — V. ö. *Révész*: 195.) Itt felolvasták előtte a halálítéletet, mely szintén Kálvintól eredt: titkárának kéziratában megmaradt az utókorra. (*Porter*: 30.)

— *Villanorai Serret Mihály, Arragoniai királyságból, Spanyolországból.*

— A ki 23—24(?) évvel ezelőtt könyvet adott ki Hagenauban a szent és oszthatatlan háromság ellen, mely könyvért a német egyházak *számíléssel* büntették. Nemsokára (?) Vienneben is nyomatott *hasonló* káromlásokkal teljes könyvet, mit a „*Kereszténység visszaállításá-*“nak nevezett, hogy a szegény tudatlanokat annyival inkább megcsalhassa. . . Az igaz hitet *magánleveleiben* is megtámadta. Nevezetesen a város egyik prédikátorához irt levelében *vallásunkról* azt mondja, hogy nekünk sem hitünk, sem Istenünk, s egy Isten helyett háromfejű Cerberusunk van. Iszonyu tévelygései mellett városunk fogházában is

mindvégig megmaradt, *sértegetvén* és gyalázzván minden igaz keresztényt, *trinitáriusnak*, istentagadónak és *varázslónak* (Simon magus!) nevezvén őket . . . Meg lévén győződve a felől, hogy te Servet már sok idő óta minden intés ellenére abban munkálkodtál, hogy az Isten egyházában szakadást és zavart idézz elő, mely által sok lelkek elveszhettek és végső romlásra juthattak volna. Rettenetes, borzasztó botrányos és ragályos tudomány! Mindezen és más (!) igaz okok alapján, miután Isten nevét segítségül hívtuk, az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében arra ítélünk tégedet, hogy egy karóhoz kiköttetve könyveddel együtt elevenen megégettessél, mignem tested hamuvá leszen. Így ér véget a te életed, hogy *példa légy másoknak*, a kik hasonló bűnt akarnának elkövetni. (V. ö. *Révész*: 189—192.)

A kegyetlen ítélet hallattára térdre esett Servet és úgy kérte a tanács bírait, módosítsák fejtételre az elevenen való megégetést, nehogy az iszonyu kín kétségbeejtse őt és lelkét kárhozatba ragadja. Ha véteni talált valamiben, csak tudatlanságból cselekedte, mert az istenség dicsőítése volt célja ő neki is mindenkoron. Farel kemény szavakkal kezdte feddeni a boldogtalant: ismerje el, hogy büntetését nagyon is megérdemelte. Szálljon hát magába s mutasson illő bűnbánatot, mert csakis így remélhet magának kegyelmet. A szegény elítelt ismételten erősítette ártatlanságát s kérte istent, ne tudja be vádlóinak, a mi vétket elkövettek ellene. Enyilatkozat eltépve Farel türelmének utolsó szálait. Heves szemrehányásokkal támadt rá a szerencsétlenre s azzal fenyegetődött, hogy tüstént magára hagyja, ha ily megátalkodottan marad továbbra is kárhozatos tévelygésénél. A megrémült Servet csöndes megadásal fogadta ez indulatos kitérőt. Szerény és engedelmes hallgatása még a rajongó lelkiatya elfásult szívét is megillatá. Erőt vett tehát könyörtelen vakbuzgóságán s most már az ő kérését is egyesíté a fogoly szivreható esengésével; de a tanács tekintélye nem engedte, hogy a már egyszer meghozott ítéletet bármi részben is megváltoztassák. (*Bock*: II. 375. *Trechsel*: I. 260. — V. ö. *Révész*: 195.)

Reggel 10 óra volt, mikor a fanácsháztól megindult a legszomorubb halotti menet a Genf előtti kies Champel mezejére. „Gyönyörű szép festői vidék ez; de örök időkreborzasztóvá lett azon iszonyu tény által, a mely e napon itt elkövetetett.“ (*Révész*: 196.) A város falaitól nem messze zöldes halom, „Genf Golgothája“ emelkedett. (*Bpesti Szemle*, XVII. 238.) A halom tetején földbe ütött karó, a karó körül máglya, melyet vakbuzgó embertelenség száraz galyakkal elegyített nyers tölgyfából rakott meg. (*Bock*: II. 376. *Sand*: Bibl. Antitrin. 8. *Wallace*: I. 443. *Trechsel*: I. 261. *Porter*: 31. *Mosheim*, *Gibbon*, *Tollin*, *Gordon* stb., stb. — V. ö. *Révész*: 196.)

A vesztőhely felé a St.-Antoine kapun át fegyveres poroszlók és roppant népsokaság kíséretében közelgő Servet ez utolsó útjában is folyton folyvást imádkozott. Farel és néhányan a közel menők közül meghatott szívvel kísérték őt halk imájában. A gorosztevők módjára lánczravert, koldusnál nyomorubb, rongyokkal is alig takart, félmeztelen emberalak egyszer csak megáll gyász kísérete közt, égre

emeli könnyes szemeit és messze elhallatszó, tiszta, csengő szóval felkiáltott: „Oh, istenem! tartsd meg az én lelkemet! Oh, Jézus, az örök istennek fia! könyörülj én rajtam!” Mikor a városból kiérve, megáldoztatása iszonyu előkészületeit (*Révész*: 196.), a lombborított alacsony farakást megpillantotta, egész valójában megrendült, mintha villám sujtott volna le mellette. Majd földre borult nemzetének szokása szerint és erőért könyörgött szive legmélyéből. Ekkor a vakbuzgóságtól elragadt Farel az előtte porban fekvő, megalázott eretnekre mutatott és a kisérő sokasághoz fordulva, kevély diadallal így kiáltott fel:

— Ime! tinnenmagatok látjátok, mily nagy ereje vagyok a Sátánnak, midőn valakit az ő körmeiben tart. Ez az ember fölöttem igen tudós és talán azt gondolja magában, hogy helyesen cselekedett. Hanem most már az Ördög hatalmába került, a mi még veletek is megtörténhetik. (*Bock*: II. 375. *Wallace*: I. 442. *Trechsel*: I. 261. *Porter*: 30. 31.)

A mint a földről ismét fölemelkedett, Farel mohón unszolni kezdte, mondjon ő is a népnek valamit: tegyen bűnbánó vallomást megbánt vétkéről és hívja segítségül Jézust, az *Isten örökké való Fiát*. Servet csak sohajtozni tudott és szivszorongató gyötrelmében hangosan fohászzkodott: „Oh, istenem! Oh, én istenem!” Farelnek még mindig az járt eszében, hogy a haláltól rettegő eretnek vissza fogja vónni kárhoztatott vélekedését; e remény fejében megkérdezte: nincsen-e más mondani valója? „Miről beszélhetnék jobbról, mint istenről”, felelt a fakgatott keserűen. (U. o.)

Farel, ki távolról sem ismerte a lefolyt tanuvallatást, figyelmeztette most az elítéltet, hogy ha felesége és gyermekei vannak s kimulása előtt végrendeletet óhajt tenni: ime, itt áll a közjegyző. Servet, kinek nem volt családja, pénzét pedig az utolsó fillérig elszedték inquisitorai, e szavakra megint csak szótlanul hallgatott. Most Farel arra intette, hívja fel a népet, hogy könyörögjenek érte. Servet teljes készséggel rá állt erre; a körülállókhöz fordult s kérte őket, támogassák őt a rá következő nehéz megpróbáltatásban kegyes fohásaikkal. (U. o.)

E nem remélt fordulatra Farel ismételten fölszólította: ismerje el és vallja a Jézust Isten öröktől fogva való Fiának. Servet inkább a hóhér intésének engedelmeskedett és a máglyaként felhalmozott fanyalábok közé lépett. A genfi bakó nyilván Kálvin elveit vallotta, mivel a földbeásott karóhoz erősítő kötelet nem kötötte oly szorosan a nyak körül, hogy a nyakas hitetlent vergődés közben megfojthassa. A kénkövel itatott szalmakoszoru is, mit fejére Jézus töviskoronájaként alkalmaztak, füstjével utóbb csak a pokoli gyötrelmeket növelte. Servet megkérte a hóhért, ne kinezze őt sokáig. Némi irgalomra lágyulva elfordult ez tőle s úgy élesztett tüzet, mivel a szerencsétlent körülfogó farakást egynél több helyen meggyújtotta. A láng gyorsan harapódzott tova a száraz faleveleken. A felllobogó láng láttára az őszi dértől megfakult tölgylombok közt lelánczoltan vonagló meztelen alakból oly borzasztó kiáltás tört ki, mely

az egész körülálló néptömeget megrezzentette. „Misericordias! Misericordias! Irgalom, oh, irgalom!” rimázkodott az élő emberáldozat a gomolygó füstfelleg mögül szívszaggató hangon. A nép lélegzetét visszafojtva, vagy könnyezve és sohajtozva állt ottan. Mindenki szánta szívében és senki sem akadt, ki őt a hetek óta folyó fanatikus izgatások után is most bárcsak egy árva szóval káromolta volna. Csupán a hitbuzgó Farelről beszélnek, hogy még a lángok közt kinlódó szerencsétlenre is rá kiáltozott volna az ő kegyes intéseivel: Higyj Jézus Krisztusban, az Isten örök fiában! — Ily részvétet és szánalmat gerjesztve haldoklott Servet az emésztő láng és fulasztó füst közepette a kín és gyötrellem máglyáján egy félóráig. „Jézus, az örök isten fia, könyörülj rajtam!” kiáltja ekkor utolsó szavait a végső kétségbeesés lélekrázó hangján. A megrémült nők sirni kezdenek. Szánakozó lelkek száraz fű- és rőzsecsomókat dobálnak fel a füstölgő üszökhalomra, hogy az iszonyu halálharczot siettesék. A nap épen délponton állt s a Szent Péter egyház tornyában 12-öt vert az óra, mikor szegény végre kiszenvedett. (Az egykoru Farel, Vaticanus és Hyperphrogenus után *Bock*: II. 376—378. *Sand*: 7. 8. *Trechsel*: I. 261. *Wallace*: I. 443. *Tollin*: 2. *Porter*: 31. *Hottinger*: Hist. Reformationis. 804. stb. — V. ö. *Révész*: 196. 197.)

Igy halt meg Servet a keresztény hit, evangéliumi szeretet és felvilágosodás 1553-ik, Kálvint uraló esztendejében. A leggyötrelmesebb kinokat szenvedve, de azért igaznak vallott elveit egy pillanattig is meg nem tagadva, elköltözött oda, hová az orthodox kegyesség bizonyára nem fogja követni, hogy Krisztus nevében számon kérje még egyszer tőle meg nem változtatható gondolkozását és becsületes meggyőződését.

Kálvin maga ezalatt a *Szent Péter egyház szomszédjában*, kanonok-utczai háza ablakából tartotta szemmel a „reformatio nagy panorámáját” és benne a felszálló baljóslatu füstfelhőt, mely a megerősödött egyház történetében egy egészen új korszakot jelentett. Némelyek hinni szeretnék, hogy mikor Servetet utolsó útján megpillantotta, oly kárörvendő nevetésre fakadt, hogy arczát öltönye szárnyával volt kénytelen eltakarnia. De ily lelketlen szívtelenség még Kálvinról sem hihető el s az egész kózsza hírt merőben az ellene nyilatkozó közvélemény gyűlöletének lehet tulajdonitanunk. (*Bock*: II. 377. — V. ö. *Bpesti Szemle*. XVII. 227. 241.)

Mert az iszony kiáltása hangzott fel Európa különböző részein, alighogy elhamvadt a szerencsétlen spanyol tudós máglyája a genfi halmon. (*Bpesti Szemle*. XVII. 239.) Már okt. elején egy névtelen hollandi levélben intette Joris Dávid a bazelieket Servet ügyének felkarolására. A bírák közül is nemcsak Perrin, Du Molard, Wandel, Berthelier, ez előkelő genfi nemesek és a hatalmaskodó Kálvin természetes ellenségei, védték, a mint tőlük kitelt, a halálba üzött idegent. Barninak teljesen igaza van, midőn azt állítja, hogy magában Genfben is igen sokan voltak, kik kárhóztatták a türelmetlenséget és Kálvin eljárását. Bullinger, Beza, sőt maga Kálvin is

bevallja ezt. (*Porter*: 59.) Az e'keseredés ellene nemsokára annyira növekedett, hogy már-már a város elhagyására gondolt. (*Porter*: 60. — *Henry*: *Life of Calvin*. II. 244.) De nem akarta addig elhagyni a „szentek városát“, mielőtt az ő „gonosz“ ellenségei kiirtását tűzzel-vassal meg nem kísértette volna. Ugy látszik, még a per folyamán vonták kérdőre s egyúttal kinpadra D'Argillére Antalt, a mért Servetet nyiltan védeni merészelte Kálvin ellen. Többszöri kínzás után lefejezték, mert ilyen példákkal volt szokás Kálvin idejében a népet a jó ügy mellé hajlítani. Az olasz Gribaldo, Blandrata, Gentilis, tudjuk, mint jártak Genfben a Servethez szításért. Nem utolsó a Coppa Katalin esete sem. Ez olasz úrhölgyet kihallgatta Kálvin két kémje, a mint szabadon nyilatkozott a kivégzett vértanu felől: „*Egy bizonyos egyén* martyr-halált szenvedett Jézusért, egyedül a Kálvin bosszuja miatt. Rosszul tett a tanács ez ártatlan ember megöletésével. Ő el fogja hagyni Genfet, mert nem tetszik neki, hogy elítélik mindazokat, a kik csak szót is emelnek a láb alól eltett idegen érdekében. Ő csak egyedül a Jézus szavaira tekint s érzi, hogy ha szó nélkül elnézi ezt és meghal Genfben: az ördögnek lesz vértanuja.“ Az *amende honorable* (nyilvános bocsánatkérés) lealázó büntetésére ítélték a szókimondó asszonyt „iszonyu“ büneért. E hathatós büntetésmód kitalálása is Kálvin törvényhozó elméjét dicséri, ki előtt az Institutióban nyiltan kimondott vezérelv lebeghetett: „Miérthogy pedig az nemes indulatu nagy elméknek ezer halálnál is keservesebben esik a gyalázatszenvedés...“ (*Instit.* III. kv. 8. r. 8.) Egészen Kálvin intézkedéseinek szellemében történt, hogy az elítélt szegény nő a népet összecsiszító trombitaharsogás között, rendőröktől kísérve, kezében égő gyertyát tartva, csak egy szál ingben és mezitláb járta be Genf utcáit s végre a nagy piacon térden állva kért bocsánatot az égbeli hatalmasságoktól, a mért Istent és az ő törvényszékét gonosz rágalmakkal megbántotta. Ez orthodox izü actust még azzal is megfűszerezték: ha 24 óra alatt el nem hagyja a várost, fejét veszti az isteni Genfnek Kálvinszabta törvényei szerint. (A genfi tanács jkönyvéből *Audin*: *Hist. de Calvin*. II. 166. 5-me ed. — *Porter*: 71. 72. — V. ö. *Révész*: 31. 233. 234. *Bpesti Szemle*, XVII. 240.)

Ily csufosan lakoltatta meg Kálvin néhány évvel előbb Ameaux Pétert is részeg korában ejtett szidalmiért és néhány évvel utóbb Gentilist hitbéli eltérésekért. Azonban sem Szásznál, sem buzgó Révészünknel nem találjuk följegyezve a hasonlithatatlan Kálvinjog legérdekesebb hajtását, mit a nemtheologus Szűcs elég vigyázatlanul az olvasók elébe tár, hogy t. i. a hóhér tiszte volt az „*amende honorable*“ kétségbeesett áldozatát nyelvére vetett vasfogóval utczaról-utczára hurczolni a „szentek városában“, s hogy netalán a város érdemes tisztviselőjének könnyü dolga ne akadjon, nehéz köveket akgtattak a szerencsétlen vezeklő nyakába, mi az egybefutott bámész néppel a meghurczolt gonosztevő agyonveretésre méltó voltát tudassa. Ily nemes izlésre vallanak Genf Mózesének „evangeliumi szellemü“ törvényei. „E valóban iszonyu és gyalázatos büntetés“, mondja Révészünk (*Kálv.*

élete: 132.), mely Isten megtévedt (?) képmásait a veszett kutyáig lealacsonyította, kezét fogva az erkölcsépítő szégyenkövel, a bűntörő ekklézsiakövetéssel s a boszorkányok és belső emberek számára gyujtatott máglyákkal, irtotta ki alföldünkön a hitetlenséget s térítette „józan“ utra a kálvinizmustól elhajlani kész lakosságot a Mélius: arany időkben. (*Szücs*: Debreczen tört. II. 528. 529. V. ö 578—581. — *Unitár. Magyarországon*: 58. 90.)

Az olasz menekülők, kik közt a XVI. sz.-ban a renaissance felvilágosodás csodálatos gyorsasággal terjesztette el a szabad eszméket, kerülték Servet halála után Genf környékét és inkább a többi svájci városban széledtek el. El-kivándorolhattak Lengyel- és Magyarországra is, hol csakhamar hullámszerű kezdett ama nagyfontosságú hitmozgalom, mely a Genfben gyökeret verő Augustinusi orthodoxia ellenében a vele hajdan szemben állt és monarchianizmus felújítására, a Kálvint és Luthert tulszányaló újabb szabadelvű reformationnak, a mai unitarizmusnak megalapítására törekedett.¹⁾ Ha valakit közölők balsorsa az evangelium oroszánjának barlangjába vetett, honnan oly kevés nyom látszott kifelé, a kevésbbé meghunyászkodott polgárok keserű sarcasmussal kérdezték: talán bizony az új pápa lábainak megcsókolására jött, a ki az ő városukban ütötte fel trónusát. (*Beza*: De haereticis. Ed. 1554. 5. — *Porter*: 60.)

Bázelben, Bernben, Lyonban, hová Kálvin keze el nem ért, sokkal szabadabban nyilatkozott a felháborodott közvélemény. Mint Kálvin és a genfi lelkészek panaszaiból értesülünk, a legélesebb kifakadások közt tárgyalták a genfi eseményeket mind magán, mind nyilvános helyeken. Bernben Bolsec Jeromos különösen a vásárra begyűlt genfielők előtt szerette ledicsérni az ő Kálvinjokat, gazembernek és eretneknek nevezgetvén őt (*Calvinum esse hominem nequam et haereticum*), a kinek igazságtalan zsarnoksága nyomta el a jó ügyet és vitte Servetet halálra. Zebaedeus nyoni lelkész messze vidéket betöltött azzal, hogy Kálvin és papjai rosszabbak a pápistáknál. Egy izben Lukács ismeretes helyét, hol az ördögök kéri Jézust, hocsássa őket a disznósordába, nem habozott a genfi kartársakra alkalmazni. ... Még nőket is láthatunk, kik merészen hangot adtak a felzúdult méltatlankodásnak. Gúnydalokat költöttek az új pápára s ismert és ismeretlen szerzők elegiákban és elterjedt népekekben énekelték meg a genfi máglya elhíredt áldozatát. (*Trechsel*: I. 195—202. 263. 321. stb. lapokon hosszasan sorolja fel az ide tartozó adatokat.)

Bázelben, hol hű kegyelet őrizte Erazmus szellemét, Cellarius, Coelio Curio, Castellio, az akadémia tudós tanárai, mondtak kárhóztató ítéletet a Genfben történtek fölött. Kálvin neve oly rossz hangzású lett Bázelben, mint akár a kath. Párisban. A *kálvinista* név a

¹⁾ „Servet kivégzése loirhatlan mértékben óbresztette fel a Sátán örült-ségét, oly lángot gerjesztvén, mely elhorította Lengyel-, Erdély- és Magyarországot. Oh, vajha ne terjedne tovább!“ *Beza*: *Calvini Vita*. A. 1553.—*Porter*: 59.

megvetés és gyalázat kifejezésének tartatott.¹⁾ Kálvin már 1553. decz.-ben pokolra kárhoztatja a bazeli tanárokat egyik bizalmas levelében. Egy év múlva dr. Grattarolus panaszolja ugyancsak Bullingernek: már barátja is alig van, a miért ő nem Servetanus, Coelianus, Castilioneus, vagy Lutheranus, avagy képmutató és hízegő. Sőt „ha Kálvinnak lihetünk“ (*Bpesti Szemle*, XVII. 226.), alig lobogott fel a Servet máglyája, még a tudatlanok közt is akadt sok olyan, ki magát Servet tanítványának vallotta „csupán ujságkedvelésből.“ (*Trechsel*: I. 263. 264 V. ö. *Wallace*: I. 396. II. 26. stb. *Bock*: II. 229. 310. 311.)

Igy történt azután, hogy nemcsak a máglya által megdicsőült eretnecség elnyomására, hanem a megtámadt jóhírnév védelmére is valami orvosló eszközről kellett a jó Kálvinnak gondoskodnia. Tekintélye még tisztársai előtt is veszélyben forgott, mert a szövetséges városokban éles szemrehányások érték a lelkeseket, mint a kik czinkostársai voltak Kálvinnak Servet elítéltetésében. (*Trechsel*: I. 264. V. ö. *Bock*: II. 370.) Ezek közül a méltán szorongatott Bullinger 1553. decz. 13-án felszólalt: „*Láss utána, Kálvinom, hogy minden jók számára szorgalmatosan és kegyesen lefedj Servetet az ő végsorsával úgy, hogy mindenki megborzadjon a bestiától.*“ (*Trechsel*: I. 264. *Porter*: 69.) Kálvin már decz. 31-én visszaír, hogy Servet ellen a frankfurti vásárra könyvbe foglalta mindazt, a mit Bullinger tárgyaini óhajtott. (*Trechsel*: I. 264.)

Francziául kelt előbb e nevezetes mű, mit csakhamar maga Kálvin latinra is lefordított. (*Porter*: 51. 68.) E nagy port felverő könyvben lép ki merészen a világ elé az a Kálvin, ki Genfét vérrel és vassal reformálta s ki ott a lelkeken másfél évtized óta csaknem korlát nélkül uralkodott. Bármennyi kegyetlenséget követett is el eddig, mikor irt, elfekintve a természetét vált trivialis kifejezésektől, mindig meg tudta őrizni a keresztyéni kegyesség evangéliumi álarczát. Most már a viszonyok kényszerítő hatalma alatt átcsapva az ó-testamentum egyiptomi sötétségű régióiba, nyiltan szakított minden további mérsékelt iránynyal. Jól érezte magában, hogy a ki *a-t* mondott, annak *b-t* is kellek mondania; vagy mint a mélyelméjű népbölcsesség kifejezi: az ördög az odanyujtott kisujj után az egész kezét követelte. És „rendületlen következetességű“ Kálvinunk nem is késett a végkövetkeztetések levonásával. Megírta e *vásári* művet, melynél siralmasabbat, gyász következményekben kihatóbbat nem mutat fel a protestáris egyháziródomal.

Hogy Bullinger egyoldalú kívánsága szerint *mindenki visszaborzadjon az oktalan vadállattól*, szabadon hord össze könyvében mindent, a mi csak szemének, szívének megtetszett. Csodálatra méltó vakmerőséggel kinyilatkoztatja, hogy mindazok eretnekek, a kik az általa hirdetett és vallott hitigazságokat elég vakmerők visszautau-

¹⁾ Hogy a mit Szilágyi F. „teljes joggal“ egyháza büszkeségének tarti, a *kálvinista* elnevezés, mint megvető gúnynév ragadt a reformátusokra, arra nézve lásd a *Prot. Tud Szemle* 1870. évfolyamának adatait. (49. 66. l. stb.) V. ö. *Sárospataki Füzetek*. V. kt. 58. 125. — *Prot. Egyh. és Isk. Lap*. 1862. 1477. stb.

sítani. Halálra méltók az ilyenek mind a természet és mind Mózes isteni törvényei szerint; sőt maga Jézus is az evangéliumban ugyanezt tanította. Vérpadra velök kivétel nélkül és kegyelem nélkül, ha vissza nem vonják kárhuzatos tévelygésöket. Ki tagadja ez üdvös elv igazságát, az is eretnek s halál reá, ha makacsul megmarad gonosz vélekedésében. Servetus maga is eretnek volt, istenkáromló és makacs eretnek; a ki ellentállt az orthodox egyház hit-igazságainak úgy, hogy még maga Kálvin is tisztársaival együtt mind hiában fejtegette előtte jónak vélt iszonyu tévelygéseit. Ebből önkényt következik, hogy törvényesen, igazságosan és az Isten akaratja szerint ítéltek el és végezték ki. Bűn lett volna a legkevésbé is kimélni őt. (V. ö. *Porter*: 51.)

Ez magva a XVI. sz.-beli protestáns theologia leghirhedtebb termékének, melyben a „legnagyobb reformátor“ a Szent Ágoston könyháján főzött elővégzet tanát végre valahára méltó vendégségben a hivek elé tálalhatta. Valóban az urvacsora észszerü magyarázatán kezdett kálvinizmus tökéletes befejezést nyerhetett a Kálvint Krisztus apostolának el nem ismerő eretnekek gyász tórával. . . .

(Hetedik közlemény következik.)

KANYARÓ FERENCZ.

Látogatás angolországi hitrokoninknál.

Az E. K. Tanács által kinevezetvé, hogy folyó évi october hó 18 és 19-ik napjaira Oxfordba menjek a „Manchester College“ megnyitási ünnepére, hazulról október 3-án indultam el, s miután Kolozsváron october 6-án a szükséges utasításokkal elláttattam, Budapestre mentem.

Budapestről october 10-én mentem tovább Fangh Erzsi kisasszonynyal, a ki a londoni „Channing House“ iskolába volt menendő, Bécs, Mainz, Köln, Ostende és Dover irányába October 15-én este 8 óra után értem Londonba; 16-án reggel a nevezett kisasszonyt bevezettem az itt iskolába, a hol örömmel jelenthetem, a legnagyobb szivességgel fogadtak. A tanítónők között több régi jó ismerősömmel találkozá, igyekeztek ezek minket az intézet helyisége és berendezésével megismertetni. Innen a brit és külföldi unitárius társulat titkárához siettem, a ki örömét fejezte ki a felett, hogy az intézet megnyitásán jelen lehetek, majd nagy érdeklődéssel kérdezősködött egyházunkról. Kijelentette, hogy ők mennyire érdeklődnek budapesti egyházközségünk iránt, kimutatták közelebből is, a mikor a 100 font évi segélyt újra megszavazták s jelenben is készek minden erkölcsi támogatásra.

16-án délután értesíttem Dowson titkár és Carpenter tanár urakat Oxfordon a Londonba történt megérkezésemről s tudattam, hogy biztosan jelen fogok lenni a College megnyitási ünnepén. Ugyan e nap délutánján 4—7 óra között a titkár és egy volt tanulótársam meghívása folytán egy „papi értekezleten“ vettem részt. A londoni unitárius papok ör. Brooke Herford kezdeményezésére, társulattá alakultak itt arra nézve, hogy minden hóban összegyűlvén, megbeszéljék a végzett munkát s egyöntetűség tekintetéből tanácskozzanak a további teendők felől. Itt szerencsém volt a londoni unitárius papság egy részét viszont láthatni, míg a más részét megismerni.

October 17-ikét látogatásokra használtam fel; 18-án délelőtt megérkeztem Oxfordba. Itt Fletcher nevű anglikán papnak voltam a vendége, mit ismerve az Angliában levő felekezetek zárkózottságát, csak akkor tudtam magamnak megmagyarázni, a mikor rájöttem, hogy e pap leánya pár évvel ezelőtt hosszabb ideig tartó látogatást tett Magyarországon s kedves emlékekkel távozá, szivesen látott most egy magyar vendéget házuknál.

Oxfordba történt megérkezésem után azonnal értesítést és utasítást nyertem minden további teendőkre nézve. Első dolgom volt,

hogy mielőtt az ünnepély kezdetét venné, a College elnökét, egyik igazgatóját és titkárait meglátogassam. Ekkor jelentettem a titkároknak, hogy a Manchester New College volt magyar tanulóitól ez intézet építési költségei fedezésére 8 font 10 shillinget (107 frt 78 krt) hoztam. Örömmel és köszönettel vették.

October 18-án délután 3 órára az előzetes értesítés és elrendezés iolytán mindnyájan az oxfordi „Music Room“-ba gyűltünk össze, hogy díszmenetben vonuljunk innen a „Manchester College“ megnyitására. Itt beosztattak, hogy ki kivel és minő sorrendben megy? Az amerikai és a magyar küldöttek együtt mentek. Csakis jegy felmutatása mellett lehetett bemenni minden helyre; számomra ily jegyekről már jó előre gondoskodva volt, ki volt jelölve egyuttal a hely is, melyet mindannyiszor elfoglalnom kellett. A College kapuja, ugy könyvtárának ajtaja is több ceremonia közt megnyilt. Pár rövid beszéd volt mindaz, a mit az elnök és az igazgató a közönséghez intéztek; Dowson titkár pedig a különböző üdvözlő iratokat olvasta fel, köztük a miénket is a Méltóságos és Főtisztelendő püspök ur által küldve. A könyvtárból a College szép és tágas imaháza felszentelésére indultunk, hol a különböző küldöttségek az emelvényen foglaltunk helyet. Az istentiszteleten az intézet tanárai és Dowson titkár szerepeltek. E templomozás végeztével telkértek, hogy a következő nap az urvacsorai jegyek kiosztásában segédkezsem. Örömmel vállaltam el e megbízatást s csak most sajnáltam életemben először, hogy palástomat nem vittem volt magammal.

October 19-én délelőtt az urvacsora kiosztásában segédkeztem; s a mire én sulyt nem is fektettem, templomozás után tudtam meg, a mikor ezt szóval is kifejték, hogy angol hitrokonainknak meny nyire jól esett, „hogy az első történeti nevezetességü istentiszteleten egy volt magyar tanuló is papi ténykedése által részt vett.“ Az urvacsora kiosztásánál összesen *haton* szerepelhetünk s megvallom őszintén, hogy ha már egyébért nem is, legalább a hivatás közös érteáért, öröm fogta el lelkemet.

E templomozás után nem sok idővel ez intézetben a tanév ünnepélyes megnyitása történt dr. Drummond az intézet igazgatója által.

Az intézet és kényelemmel berendezett termeinek a megtekintése közbe-közbe megtörtént. Délután 2 óraker mintegy 250 személy az elnök vendégei voltunk villás-reggelire. Itt minden az előre elrendezett és megállapított terv szerint történt.

E napon délután 5—6 óra között kölcsönös megállapodás szerint a College titkárai fogadtak, mely alkalommal élénken tudakozódtak a volt magyar tanulók-, állásuk- és munkálkodásukról. Majd az intézetünkről táplált véleményünket tudakolták, kérdezve: ha vajjon hasznosnak találjuk-e mi saját magunkra nézve ott tanulni? Nagy elismeréssel szólottam e felől, mi ujra örömet szerzett nekik.

19-én este 8 óraker az estély (*converzazione*) vette kezdetét, mely ugy látszik csaknem kizárólag a küldöttségek elfogadására volt

rendezve. A különböző, összesen hat küldöttség elfogadása előbb családiásan, az elnök, igazgató, titkár és nejeik által történt, majd pedig az egész közönség jelenlétében az elnök által a könyvtár tágas helyiségében. Első, mely fogadtatott, az amerikai küldött Everett tanár volt, a második a magyar küldött s úgy következtek a többiek. Mivel arra a küldöttségek számát tekintve is fel voltunk kérve, röviden beszéltünk mindnyájan. Én, magyar fordításban adva, ezeket mondottam :

Elnök ur, hölgyeim és uraim !

Ezelőtt néhány évvel, épen mint a többi magyar tanuló, hálás érzelmekkel hagytam el én is a Londonban levő Manchester New College-ot. Akkor még gondolni se mertem, hogy az idő el fog jöni, a mikor élő szóval fejezhetem ki elismerésemet és köszönetemet önöknek, hogy alkalmat nyújtottak a többi magyar tanuló közt nekem ismerni az önök vallásos és társadalmi életét és tanulni Angliában. Hálás szívvel hagytam volt el önöket s bár teltek az évek, nem törölték el ez érzést keblemből. Üdvözölni s mintegy Isten áldását kérni önökre és munkáikra tértem most vissza körükbe. Engedjék meg azért, hogy szívem említett érzelmével üdvözöljem mindnyájukat e pillanatban.

Boldognak érzem magam, hogy itt lehetek, s még boldogabbá tesz az, hogy meg vagyok bizva a legjobb kívánatait, a legszivesebb üdvözlését adni át ez alkalommal nemcsak a volt magyar tanulóknak, hanem a magyarországi összes unitáriusoknak.

Egy égi kötelék volt az, mely minket összekötött. A kéz, mely átnyult a tengeren, szeretem hinni, Isten által lett megmozdítva. A szivekben, melyek egymáshoz közeledtek, maga Isten lakott, mint a tiszta szeretet.

Czélunk közös; önök itt Angliában s mi Magyarországon küzdünk az emberi nem jólétéért, az igazság terjesztése és a sötétségnek az emberi lélek és értelemről való elosztatásáért.

Ütközet előtt állunk mindnyájan, melyre készülnünk kell. Ez intézet azért emeltetett, hogy mindenkit, a ki ebbe belép, alkalmassá tegyen a küzdelemre. Szent kell hát hogy legyen e hely !

És úgy van; e hely szent ! Itt tanítottak minket, hogy hogyan és kit szeressünk; itt tanítottak, hogy mikép szeressük a tudományt és igazságot; innen vittük magunkkal azt a lelkesedést, mely türelemmel kutatja az isteni világosságot. Legyen hát szent hely ez intézet mindnyájunk előtt; legyen ez egy emlékjel, mely a mint az idő tovább-tovább halad, inkább és inkább lelkesít.

De így szólék: „ez intézet“, s eszembe jut, hogy a legtöbben azt mondhatják közülünk: ez nem az az intézet, mint a melyben mi tanultunk s melyhez ragaszkodnunk kellene! ? S én mégis azt mondom, hogy ez ugyanaz az intézet, mert én e helyen épen azt a lelket, szellemet és szeretetet látom mozogni, mint a mely mozgott egykor Londonban.

S úgy gondolom, hogy nem az anyagi épület, a mely elveszhet,

az, a melyhez nekünk ragaszkodnunk kell, hanem a szellem, a lélek és szeretet. Ez intézetet e szép tulajdonaihoz legyünk hát mi hívek mindnyájan.

Engedjék meg, bogy üdvözljem még egyszer önöket s ez új intézetet a volt magyar tanulók nevében, de üdvözljem különösen az összes magyar unitáriusok nevében. A magyar unitáriusok ama legőszintébb óhaját — imáját hoztam el: hogy mind önök, mind pedig ez intézetük haladjanak időről-időre inkább és inkább boldogulva.

Saját részemről csak keveset mondok; én imádkozom a mindenhatóhoz, hogy küldje áldását ez intézetre és tegye sikeressé munkálkodását.

A magyar küldött után még négy küldöttség fogadtatott. Mindenik beszédére Carpenter tanár, a ki nekünk nagyon jó barátunk, válaszolt. Fülemben csengenek még most is szép és lelkes szavai! Beszédében vonatkozást tett a magyar unitárius egyházak régiségére, küzdelmekre s örömet fejezte ki azon, hogy az intézet megnyitásán ez is képviselve van. A távol kelet a messze nyugattal ölelkezhetik: ez csak a szeretet jele. Majd személyemre tért át, hogy mi régi ismerősek vagyunk s hiszi, hogy az az intézet szelleme, a mely engem a távol keletről oda vitt; örül az intézetükhez való ragaszkodásunknak, mert ez is erőt, lelkesedést ad nekik is munkálkodásukban.

Az estélynek vége lett s vége ezzel a megnyitási ünnepnek is. Még egy napot — 20-ikát — töltöttem Oxfordban. Ezt a College épülete megtekintésére, Oxford megismerésére s az elnök, titkárok és az intézeti tanároknál tett búcsulátogatásaimra használtam fel. Ez alkalommal Carpenter tanár azt ígérte, hogy nemsokára el fog jönni ő is meglátogatni minket Magyarországon; a jövő nyáron — mondá — elmegy Amerikába s aztán hozzánk jó.

Szükségtelen talán jeleznem is, hogy mindenütt a legnagyobb szivességgel talákoztam.

October 21-én hagytam el Oxfordot és tértem vissza Londonba, elmélkedve a két város közti roppant különbségről. Az egyetemi, ez világváros; az csendes, ez zajos; ott szerezhetni tudományt, itt tapasztalást; ott szép a tanulás, itt a társadalmi élet; Oxfordban minden tanár mintegy ösztönt ad az ifjúnak, Londonban minden pap mintegy lelket ad az embernek.

21-ike után Londonban egy unitárius pap, volt tanuló-társam Jellie Vilmos barátom szivességét vettem igénybe. A brit és külföldi unitárius társulat titkárával több alkalommal volt szerencsém találkozni s vele egyházi ügyekről beszélgetni. Talákoztam itt egyszersmind több nevezetes unitárius emberrel, a kik mindannyian behatóan és érdekléssel tudakozódtak állapotaink felől.

22-én S. S. Taylor vendége voltam, a ki nekünk szintén jó barátunk és csak a múlt évben hagyta el a britt és külföldi unitárius társulat pénztárnoki hivatalát, de jelenben is több egyházi bizottságnak a tagja. Ott újra egyházunk szervezetéről, vallásközönségünk földmivelő népe életéről és munkálkodásáról, papjaink s ezek fizeté-

séről kellett felvilágosítást adnom. Ez ember hozta először szóba azt, a mit másnap a titkár ismételt, t. i. hogy embereink miért nem áldoznak többet az egyházak érdekében; miért nem emelik évi fizetésüket az egyházak fentartására, mint ők Angliában? például önmagát hozta fel, mint a ki csaknem egyedül tud összegyűjteni, beszerezni mindent egy kisebb unitárius egyházközség fentartására; és ezenkívül — mondá — egy-egy új alapot kellene aláírás útján létrehozunk minden évben. Felvilágosításul elmondottam, hogy a mint azt Paget János írataiból is tudhatja, mi sok küzdelmen mentünk keresztül, csaknem minden erőnket és áldozatunknak nagy részét iskoláink fentartása vette igénybe még a legközelebbi múlt időben is; de talán pár év múlva már oda juthatunk, hogy iskoláink nem fognak nagyobb mérvű áldozatot követelni s akkor többet áldozhatnak embereink egyházközségeink érdekében is. Megjegyeztem, hogy mindazok mellett is visszaesés semmiben sincsen, sőt előhaladás van napról-napra, mert híveink az ők viszonyaikhoz képest áldozatukat meghozzák kisebb-nagyobb mértékben itt is és ott is. Ugyan e szavakat ismételtém 23-án este Bowie titkárnak is

October 23-án egy vasárnapi iskola 50 éves fennállásának ünnepén (jubileum) voltam jelen, a hol újlag több nevezetes emberrel volt szerencsém beszélgetni. Itt meggyőződtem angol hitrokonainknak az ott tanuló magyar nőink iránt való figyelméről is, a mennyiben, hogy Fangh Erzsébet kisasszony annál hamarabb és könnyebben megismerkedhessék az angol élettel, nyelvvel és viszonyokkal, a Sharpe kisasszonyok elhozták ez ünnepélyre, a hol többekkel megismertették, a kik mindannyian nagy figyelemmel és előzékenységgel voltak iránta.

October 24-én Tagart kisasszonynak voltam a vendége, a kinél Hill kisasszony is. A kik a budapesti templomunk felszentelésén együtt voltak jelen. jelen volt. Kedves dolog volt vissza-emlékezésüket hallgatni. Tagart kisasszony a „postal mission“ elnöke, Hill kisasszony pedig ennek titkára lévén, örömmel kell feljegyeznem, hogy a legszívesebben ismertettek meg mind általánosságban, mind pedig részleteiben ez egylet célja és hivatásával, munkálkodásával és az eddig elért eredménnyel is. Sajnálatomra, abbéli óhajuknak, hogy néhány napig még körükben maradjak, nem tehettem eleget, mert Londont ugyanazon nap estéjén elhagytam. De mielőtt ezt tettem volna, házigazdám és jó barátom, Jellie Vilmos lelkész úr megigézte, hogy ha csak lehet, pár év alatt a látogatást viszonzni fogja hazánkban.

October 24-én este elhagytam Londont. Utamat hazafelé Newhaven, Dieppe, Páris, Turin, Bécs és Budapesten át vettem.

Turinban October 26. és 27-ik napjain látogatást tettem hazánk nagy fia, Kossuth Lajosnál és Rutkayné ő nagyságánál, s mivel egybeközött ez alkalommal vallásunkról is szó volt, erről röviden beszéltünk.

— 26-án délután 4 órakor Rutkayné ő nagysága fogadott s beszélgetés közben egyszer névjegyemre tekintve, így szólott:

„Ön tehát unitárius lelkész!?”

„Bátyám nem egyszer mondá, hogy egyedül az önök vallása az, a melynek jövője van, mely nemcsak a szívet, hanem az értelmet is kielégíti.“

— Kossuth 27-én délután 2 órakor fogadott; „az önök vallása — szóla — leginkább megfelel az észnek s ezenkívül különösen Amerikában nagyon ügyes emberek vannak.“

Ennyi, a mi beszélgetésünkből vallásunkra vonatkozott. Én azokról a nehézségekről szóltam, melyekkel vallásunknak főleg Magyarországon kell küzdeni.

Utamat tovább folytatva, november 4-én értem Kolozsvárra, a hol a 6-án tartott E. K. Tanács ülésen már szóval röviden jelentést tettem, hogy angol testvéreinknél mindenütt szíves fogadtatásra találtam s hogy örömeiket fejezték ki azon, hogy intézetük megnyitásán egy volt magyar tanuló is jelen lehetett.

CSIFÓ SALAMON,
árkosi unitárius lelkész.

Az amerikai legelső unitárius ekklesia 75-ik évfordulójának ünnepélye.

Folyó évi october 29-én egy lélekemelő ünnepély folyt le az „első független Krisztus egyházban“, Baltimorban (First Independent Christ's Church). A hívek buzgóságából kiújították, szép toronnyal ékesítették fel, s *Pratt Enoch*, ki egy pár évvel ezelőtt egy nyilvános könyvtárt állított fel a város számára, egy gyönyörű szép orgonát készíttetett a maga költségén. A templomot újra felszentelték nagyszámu hallgatóság előtt. A templom nagy szerepet játszott az amerikai unitarismus történelmében. Az amerikai unitarismusnak ez a *bölcsője*. Az 1818-iki év oct. 29-én, a nagy *Channing* szentelte volt fel e templomot, s beszédje, melyet ez alkalommal tartott, egész forradalmat idézett elő a szabadelvű theologia mezején; s ekkor indult meg az unitárius mozgalom, mely csakhamar elárasztotta Uj-Angliát, s Boston és Cambridge lett a központ.

Az egyházi gondnok elnöke, *Lilly Allonzo*, előadva a templom újra építésének történelmét, dr. *Weld* lelkészhez fordult, s így szólt: „a Tisztelendő ur lelkésítő szózata és erélyes támogatása nélkül nem értük volna el célunkat; most pedig felkérem, szíveskedjék e templomot újra felszentelni a „*Mindenható Isten tiszteletére*.“

Dr. *Weld* lelkész találó szavakkal üdvözölte az ekklesia tagjait, s a más vallásfelekezetek képviselőit. Az építtető bizottság tagjaihoz így szólt: „Önök bebizonyították buzgóságukkal, hogy a 19-ik százban is lehet az *Istennek imaházat* építeni, ha vallásos érzelem honol a szivekben.“

„Baltimori polgárok, s különböző vallásfelekezetek képviselői! Ezelőtt 75 évvel at áink egy kérést adtak volt be *Mary-land* (állam) törvényhatóságához, melyben szabadalmat kértek a szabadelvű keresztény vallás ígéinek a hirdetésére. Megadatott. S e helyen felépült a régi templom. Minő változás! Akkor az Egyesült Államok lakossága csak 10 millió volt Baltimor egy jelentéke tengerparti város. *Monroe* Jakab, akkori elnök, csak 21 államnak volt az elnöke. Dr. *Freeman* Jakab, ki akkor a *bostoni Kings'chapel*-ben volt Rector, vetette mag az alapját ez egyháznak, megtagadván bizonyos tévedéseket a „Közönséges imakönyvben“ (Common Prayerbook), s így ez ekklesia lett a *legelső unitárius egyház* Amerikában. 1818. oct. 29-ke s 1893. oct. 29-ke közötti idő alatt minő nagy változás ment végbe az emberiség vallási nézeteiben s gondolkozásmódjában!... Ezelőtt

75 évvel unitáriusnak lenni, ahhoz nagy lelki és személyes bátorság kellett. Ez az új világ a szigorú Calvinizmus sötét fellege és láncza alatt állott. A kegyelem és szeretet Istene: a harag és rettegés Istene volt. És ma, minő változás! A Jézus evangéliuma a maga eredeti tisztaságában hirdettetik legtöbb egyházban! Atyáink érezték egy jobb kor eljövetelét. Ezért küzdöttek. Legyen áldott emlékezetök. Legyen e templom újból felszentelve az „*egy igaz Isten tiszteletére: a Jézus eredeti evangéliumának a hirdetésére, s a humanizmus terjesztésére*“!

Ezután dr. *Weld* dr. *De Normandie* lelkészt (Bostonból) ajánlotta bé, ki az egyházi beszédet tartotta. Különös játéka a sorsnak, hogy 1632-ben éppen egy dr. *Normandienak* a templomában, *Weld Tamás* lelkész, a jelenleginek egyik őse, ki egyike volt a legtürelmetlenebb puritánoknak, prédikált. Dr. *De Normandie* az alapige nyomán: *Halljad, oh, Izrael, a mi Urunk, Istenünk, egy Isten*“, egy hatalmas beszédet tartott. Visszapillantást tett az unitarizmus multjára, elkezdve *Magyarországon*, egészen 1816-ig, az amerikai mozgalomig, a mikor october 12-én tartatott az első meeting (gyűlés) Baltimorban. Dr. *Sparks* Jared volt az első unitárius lelkész Baltimorban. Dr. *De Normandie* hivatkozott az unitáriusok tevékenységére, s a hirneves lelkészekre, mint: *Channing, Dewey, Emerson, Hedge, Priestley, Bellows, Gannett, Parker, Furness, Ware, Peabody, Devery, King, Putnam, Clarke*. Hivatkozott a jeles unitárius költők és írókra, mint: *Longfellow, Lowell, Holmes, Bryant, Hawthorne, Bancroft, Motley, Prescott, Hildreth, Sparks, Hale, Parkman, Thoreau, Childs, Alden, Lukretia Mott, George Ticknor Curtis, Margaret Fuller* és *Helen Hunt Jackson*.

Hivatkozott az unitárius philantropokra és államférfiakra, mint: *John Adams, John Quincy Adams, Jefferson, Franklin, Edward Everett, Fischer Ames, Judge Storey, Daniel Webster, Sumner, Calhoun, Peter Cooper, Horace Man, Samuel S., Howe, Agassiz, Pierpont, Benjamin Pierce, Tuckerman, Dorothy Dix, Eliza Abbott*.

Dr. *De Normandie* tényekkel bizonyította be az unitáriusok befolyását Amerika mive ödésére és fejlődésére 1818 óta 1893-ig. Az estéli isteni tisztelet alkalmával *Grindall Reynolds*, az amerikai unitárius társulat titkára prédikált szintén nagy hatással.

A „*Baltimore American*“ című lap oct. 30-iki számát, a mely után e sorok közölve vannak, dr. *Weld* lelkész küldötte el, a többek közt ezeket irván: „Mi mindnyájan élénken emlékezünk amaz érdekes napra, a mikor Ön 1882-ben december 24-én a mi történelmi nevezetességű templomunkban, mint a legrégebb unitárius egyház tagja, az unitarizmus multjáról és jelenéről mindnyájunkra mély benyomást gyakorló beszédet tartott. Azt hiszem, Önt érdekelni fogja, hogy ódonszerű templomunk újra épült, s hogy ezt újra felszenteltettük az „*Egy Isten tiszteletére*“. Csak azt sajnáltuk, miért nem lehetett közöttünk a magasztos ünnepélyen!“ . . .

Gyöngymondatok.

(Ujkori íróktól.)

Egyetértés. Egyezés.

Vajha mind egy akaraton és pedig jó akaraton volnánk! minő pusztulása lenne a porkoláboknak és bitófáknak! *Shakespere.*

Az önkénytől függő kikötés semmivé teszi az alkut. *Czuczor.*

Vannak uralkodó családok, világi szokás szerint, kiket egyezésre hozni lehetetlennek tarthatánk; s ime kiegyeztek! Hogy volt ez lehetséges? holott a vallás is. velek felsült, eredménytelenül megszégyenült. No de itt érdek szerepelt, a mi könnyen megteremtette az eredményt. *La Bruyère.*

Egyház. Egyházi rend.

A fölség határozottan tiltsa meg, hogy bármely egyházi rend is idegen főnöktől ne függjön; mert ez annyi, mint fölségsértés bűnténye. *Voltaire.*

Az egyházi testületek javai és szerzeményei a világi hatóság felügyelete alá kell hogy tartozzanak, hogy azok értéke és használata ismerhető legyen. Ha ezen gazdagság forgalomból kivett tömege igen erős lenne, ha jövedelmök helyes szükségüket jóval fölülmulná, ha gyűjteményök a többi polgárokat elszegényítené: mindekkor kötelessége volna a világi hatóságnak, mint közös honatyának, ezen gazdagságokat kevesbiteni, megosztani, forgalomba hozni, — a mi az államéletet teszi — sőt másnemű használatokra fordítani a társadalom javára. *Voltaire.*

Az egyház a tudákkórosak menhelye; de a királyok annak támaszai: és majd a ministerei padok az egyháznagyok padjaivá lesznek. *Beranger.*

Nem vagyok elfogult az egyház kiváltságaival szemben, sőt akarom, hogy hatáskörük egyszer szabályoztassék. *Montesquieu.*

Egyszerűség.

Az egyszerűség kedves, tudomány és mesterség nélkül. *Boileau.*

A paloták fénye meghat, de ott az unalom szokott nyögni. Lehet asz talkendő nélkül enni és szalmán aludni. *Beranger.*

É h s é g.

Az éhség és szomj eloltására az ember oly tényekhez nyul, melyeken az emberiség elirtózik: akarata ellen áruló, gyilkos, vad marczangoló lesz. *Schiller*.

Midőn az éhség mérges fogaival lassanként rágódik az életen, és kék ajkaival csöppenként szívja a vért az erekből, midőn a lelket csak úgy csalogatja keskeny csontházából: az oly halál rettenetes. *Kisfaludi Károly*.

É k s z e r.

Az ékszerek gazdagsága mutathat dús embert és a külesin vászlasztékos izletet; de az ép és erős embernek más jelvényei vannak. A közemberek és munkások öltönei alatt, nem pedig az udvaroncok aranyozott meze alatt kell az erős és élénk testet keresni. *Rousseau*.

Felékíteni a személyt és nem fel cserélni: im, ez az ékszerész és piperész mestersége! *Sand György*.

É l c z.

Élcz uraság egykor karjára vevén udvariatlanság asszonyságot, megsétálták magukat, s azon útjokban keletkezett a gúnyélczet (epigrám). *Saphir*.

Élczelődő csak az lehet, a ki tapasztalt, — s valóban élczes csak az, ki sok keserüt kóstolt. Hogy is lehetne valaki élczelődő a nélkül, hogy vele az élet élczelődött volna? *Saphir*.

Az emberek könnyebben felednek egy bántalmat, mint egy élczet. *Kotzebue*.

Jó az élcz, csakhogy sértő ne legyen: amaz ébreszt. ez lankaszt. *Fontenelle*.

E l b á n á s.

Légy kímélő, mert te magad erőtelen lévén, hasonló erőtelességgel élsz. *Helvetius*.

Hol a szigor nyájassággal, az erő szelidséggel párosul, ott jó hangulat van. *Schiller*.

Édes a mézes madzag; az ellenség is bekapja, s mig azt nyalja, téged nem bánt. *Czuczor*.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

Irodalmi Értesítő.

Angolország történelme a legrégebb időktől az új korig. Irta dr. Lázár Gyula tanár. Dr. Lázár Gyula, a kolozsvári állami tanítónő-nevelő intézet tanára már több kisebb és nagyobb történelmi munkát adott közre. Terjedelmes kötetekben megírta az osmán birodalom történelmét és ezelőtt egy pár évvel az orosz birodalomét. A most megjelent mű méltán sorakozik az elébb említettekhez, négy vaskos kötetben tárgyalva a világ egyik legmiveltebb nemzetének történelmét. Nem a mi feladatunk e munkát egészében méltatni. A mi benne minket közelebről érdekel, az az angol reformáció történelme. A legtöbb kézikönyvben az angol hitjavítás magyarázata: hogy VIII. Henrik első nejétől el akarván válni, emiatt a pápával meghasonlott és a róm. kath. egyháztól elszakadt. E munka igen helyesen Wyckliffe fellépésére és tanainak mély hatására vezeti vissza azt a szellemet, mely Angliában a 16-ik százévben a hitjavítást létrehozta és a mely ennek megerősítésére eszközül használta fel az állami politika-kinálta alkalmakat. A hitjavítást tárgyzó fejezetek valamint az egész mű érdekesen van megírva, úgy hogy az olvasó a legnagyobb készséggel követi az író Anglia oly gazdag történelmének különböző változatain keresztül.

Derzsi János emléke. Kiadja az Unitáriusok egyh. képv. tanácsa. Az unitáriusok egyik jóltevője felett mondott beszédekét s alapítványa leírását tartalmazza a Ferencz József püspök által írt előszóval.

Hangulatok czimen *Szabolcska* Mihály egy kötet lyrai verset fog kiadni. A kik olvastak Szabolcska költeményeiből, sietni fognak újabb kötetét megszerezni. Oly üde költészet ömlik verseiből, melyet kevés költőnél találhatni. A kötet ára füzve 3 korona, diszkutésben 5 korona. Megrendelések „Szabolcska Mihály“ czimen Szász-Régenbe küldendők.

A Theol. ismeretek tárgyából Zoványi Jenő theol. m. tanár, kolozsvári ref. lelkész szerkesztésében megjelent a III-ik füzet ugyanazzal a gondossággal szerkesztve mint az elébbiek. E füzetekben a szabadelvű theologusok éppen úgy helyet foglalnak mint az orthodoxok. A III-ik füzettől a kiadást is a szerkesztő vette át. Ennélfogva az előfizetések 5 frtban hozzá küldendők.

Pál apostol élete és levelei czimű munkából dr. Masznyik Endre pozsonyi theol. akad. r. tanártól megjelent az I. és II-dik füzet. Nagy tanulmánydolgozott munka. Alkalmilag visszatérünk rá. Ára 3 frt. füz. 35 kr.

Nemzeti iskola czímen *Benedek Elek* tanügyi hetilapot indított Gaal Mózes s több jeles munkatárs közreműködése mellett. Ára 4 frt.

Tanügyi tanácskozó című hetilap indult meg *Kádár János* tanár szerkesztésében Deésen. A megyei tanítóegylet alig tehette volna a lapot jobb kezekbe.

Éppen most jelent meg a *Fiatalság barátjának* egy újabb száma a *Dávid F.* egylet kiadásában, versekkel, elbeszélésekkel, mulatságokkal, apróságokkal. Ára 10 kr.

A „*Protestáns Pap*“ 1893. évi 12-ik száma bő tartalommal jelent meg. A „*Protestáns Pap*“ 1893. XIV-ik évfolyama közölt 12 vallásos tartalmu költeményt; 18 cikket a gyakorlati lelkészet köréből; 57 ünnepi és közvasárnapi egyházi beszédet; 4 szertartási és 15 halotti beszédet, ezeken kívül még: rendes rovatai a „Törvények és rendeletek tára“, „Irodalom“, „Különlélék“ (Kérdések és feleletek a gyakorlati lelkészet köréből.) A „*Protestáns Pap*“ az 1894-ik évvel a XV-ik évfolyamba lép. Programja marad a régi. Előfizetési ára 4 frt, félévre 2 frt. Az előfizetések a szerkesztőkhöz (Lagler Sándor: Kálmán Dezső) Kölesdre küldendők.-(Tolna m.)

Különfélék.

A *hőtelező polgári házasságról* szóló törvényjavaslat dec. hó 2-án terjesztetett az országgyűlés elé. E törvényjavaslatot úgy az országgyűlési pártok, mint az ország összes felekezetei rég várták, s kíváncsian lesték, mikép fogja e törvény a polgári házasság alapjául szolgáló elveket felállítani, hogy az a különböző vallásfelekezetek hitcikkelyei keretébe beilleszthető legyen.

Az előterjesztett s a napi sajtó által közre adott törvényjavaslatot az összes protestáns felekezetek örömmel üdvözölték, ugy különben a napi sajtó legnagyobb része is. Egyedül a róm. katolikus egyház nem fogadta e javaslatot kedvezően.

A protestánsoknak nem volt s nincs okuk e törvényjavaslatról félni; ez a protestántizmusnak további haladását jelzi. A javaslat a különböző vallásfelekezetekhez tartozóknak megadja a módot és alkalmat, hogy egy egységes házassági törvény szabványai szerint köthessenek házasságot.

A házasság megkötése felek hitelveit nem érinti, nem bántja, ki-ki saját hitelveit vallhatja tovább, a mikép eddig vallotta.

A törvényjavaslat a házasságkötés eddigi s jelenlegi formáját változtatja meg, midőn szabályozza azt, hogy minden házasság a polgári tisztviselő előtt kötendő (anyakörnyvezető, alispán, főszolgabíró, polgármester és consul), nem pedig a pap előtt, mint eddig; csak midőn a polgári tisztviselő által kiállított okmánynyal igazolva van a megkötött házasság, fordulhatnak a házastársak saját lelkészeikhez a papi áldás megadásáért.

E papi áldást a törvény nem rendeli, nem követeli, tehát a felek akarától, vallásosságától fog függni. Ez a pont az, a mi aggodalmat ad arra, hogy a vallásosságot a hívők gyakorolni fogják-é jövőben úgy, a mint eddig tették? s a saját hitelveik szerinti hitbuzgóság nem fog-é csökkenni?

Ez aggodalomnak van alapja, mert az emberi természetben fekszik a dolgok könnyebb elintézését keresni, s így itt is megtörténhetik az, hogy a hivek a polgári tisztviselő előtt az államtörvény kere-

tében megkapván a törvényes formát, a papi áldást, a hitoktatást mellőzni fogják. Nem hisszük ugyan, hogy ez gyakran fordulna elő, de már maga a felfevés eleve arra kell hogy indítsa a papságot, hogy hiveiket a saját egyházuk keretébe még jobban és buzgóbban neveljék.

Ha a törvényjavaslat alapelveit vesszük megfigyelés alá, azt találjuk, hogy az eljegyzés, a házassági akadályok, a házasság megkötése és a házasság érvénytelenségeül felállított tételek előttünk, unitáriusok előtt nagyon is ismeretesek, mivel az 1889. évi márt. havában tartott Főtanácson megállapított s ugyanazon év sept. 1-én életbe lépett „Házassági Jogunk“-ról alkotott törvény alapelveivel nagy részben megegyezik, természetesen azzal a különbséggel, hogy míg a mi házassági törvényünk a házasságkötést az illető lelkész előtt rendeli megkötetni, addig a javaslat polgári tisztviselőt rendel kötelezőleg.

Az egész javaslat alapos körütekintéssel, helyes jogérzéssel van szerkesztve; jogokat ad, jogokat véd, oly alapos és részletes módozatokkal, hogy törvényhozásunkban így előkészített törvényjavaslat rég nem terjesztetett elő. Azonban sajnos, a szabad gondolkozással megalkotott törvényjavaslatban mégis van egy igen lényeges, kidolgozott és keresztül vitt alapelv, mely nem haladást, de a protestáns alapelvekkel szemben visszaesést jelent, ez alapelv: a házasság fel nem bontható, csak az *egyik házastfél vétkessége* alapján.

É vétkességi esetek az V. fejezetben részletesen fel vannak sorolva, s ez esetek valamelyikét, a házasság felbontását kérő fél bizonyítani köteles, hogy a felbontás kimondható legyen. Ugy de van-e abban a helyzetben a peres fél, hogy ilyet mindig tudjon bizonyítani? nincs és nem is lehet, mint ezt a gyakorlat bizonyítja; de másfelől a házasság megszűnési, illetve felbonthatási okok közül teljesen mellőzi a javaslat a házastfél közötti engesztelhetetlen gyűlölséget, mellőzi a magtalan-ság eszközlését, az örültséget, sőt a házasságtörést sem jelzi nyíltan, csak beburkoltan lehet erre következtetni. Ezek pedig oly lényeges okok, a melyeknek hiánya visszaesést jelent épen a kötelező polgári házasság behozatala alkalmával.

A protestántizmusnak alapelve a szabad gondolkozás, a házassági tarthatatlan kötelék felbonthatósága, de ez elvvel szembe a törvényjavaslat oly korlátokat szab, a melyeket legtöbbször legyőzni lehetetlenség. Ugyan hogy és mily módon vigye a művelt házastfél a családja körében történeteket a nyilvánosság, a bíróság elé, még ha teljesen bizonyítani lehetne is?

Meg van a gyűlölség alapjául szolgáló ok, de ezt alkalmazni a házasság felbontására csak akkor lehet, ha az vétségnek van minősítve.

Ehez hasonlók a fennebb jelzett okok is, a melyek a javaslatba felvéve nincsenek. Ez okok mellőzésével, nem a szabadelvűség haladását jelzi a törvényjavaslat, hanem megkötöttnek s felbonthatatlannak kívánja tartani az oly házasságot, a mely magával a „Házasság“ czéljával, alapfogalmával ellenkezik.

Nem kívánunk e kérdésekkel most részletesen foglalkozni; azonban hisszük és reméljük, hogy a törvényhozás böles megfontolás alá fogja a javaslat ezen részét venni s a hiányokat pótolni fogja.

A gyermekek vallása. Az 1868-ik évi LIII. törvényczikk a gyermekek vallásáról bölesen gondoskodott. Az a törvény szüntette meg a *reversalist*; az a vallásfelekezetek közötti békétlenségnek, surlódásnak czélozta elejét venni; az a törvény a tizenkilencedik száz év egyik szabad alkotása volt; annak alapelve, annak keretében minden vallásfelekezet, s különösen a protestánsok azt hitték, remélték, hogy a felekezetek közötti surlódások megszűnnek, de ez nem következett be. Ott voltak lépten-nyomon az elkeresztelések a róm. kath. egyház papjai által, a melyek sértették a törvényt és sértették a protestánsokat. E sérelemnek következése lett a törvény végrehajtására kiadott ministeri rendelet, vagy az általánosan ugynevezett *elkeresztelési rendelet*.

E rendelet ellen a római kath. klerus kérelhetlenül küzdött és küzd, s e küzdelemnek lehet kö-zönni a gróf Csáky Albin v. közoktatásügyi minister úr által a fennebb hivatott törvény módosítására s a gyermekek vallására vonatkozó törvényjavaslatot.

E törvényjavaslat nem lehet a „*szabadelvűpárt*“ javaslata, ez a róm. kath. klerus törvényjavaslata.

Ez a törvényjavaslat nélkülöz minden alapvet, ez nincs sem államjogi, sem egyházjogi törvények alapján s azok fejlődésén szerkesztve.

Egy pharagraphusokba összeszedett, zavaros, érthetetlen törvényjavaslat, a mely a kivitelnél, az alkalmazásnál sok, de nagyon sok sérelmet fog okozni, s az egyházak közötti harcznak végtelenségét jelzi, mert alapul, a mikép 1868. előtt volt, a *reversalist* veszi. Veszedelemes intézkedés az, hogy a ve-gyes házasság megkötése alkalmával a leendő házaspár a születendő gyermekek vallása iránt előre egyességre lépjenek. Mit tesz ez és mire czéloz? arra, hogy a róm. kath. egyház, mint a multban tette, ugy a jövőben is azt a feltételt kösse ki a házassalendő feleknek, hogy áldását csak akkor fogja a házasságra adni ha a születendő gyermekek a róm. kath. hitelvekben fognak a szülők által neveltetni. Tehát kényszer, a melylyel egy leendő családi életet már alapjában megmételvez, megront és viszályt hint akkor, midőn

még e kérdés végleges elbírálását — a felek meg nem egyezése esetében — a bíróságra bizza. Hogyan lehet ott boldog, nyugodt családi életet képzelni, hol már kezdetben bíróság kell hogy döntsön a jegyesek között? ?

Ez nem a szabadelvűség iránya, ez klerikalizmus! melyet a mi szabadelvű országgyűlésünk nem szentesíthet!!

Ha az 1868-iki törvényt minden körülmények között módosítani kell, a mire ugyan szükség nincs, módosíttassék a szabadelvűség alapján oly módon, hogy a szülők gyermekeik vallásos neveléséről köteleztesenek gondoskodni; azonban az ők szabad elhatározásukat, hogy mely hitfelekezet hitelvei szerint neveltessék, egyik egyház se befolyásolhassa; s az egyházi áldást megtagadó lelkészre kemény büntetés szabassék. — Csak ily irányu módosítás biztosíthat megnyugvást és békességet, de nem a tervezett modern reversálisok.

Schlauch nagyváradi püspök memoranduma. A kötelező polgári házasság tárgyában benyújtott törvényjavaslat ellen Schlauch bíboros püspök egy memorandumot szerkesztett. E memorandumban az erdélyi protestánsok s különösen az unitáriusok ellen nagyon kifakad; olyanoknak kíván feltüntetni, mint a kik részben okozói voltunk a kötelező polgári házassági törvényjavaslatnak.

Ez okból kénytelenek vagyunk a bíboros főpapnak megjegyzéseket tenni:

Nagy mértékben való elfogultság, vallásos gyűlölet kellett arra, hogy memorándumába ily szavakat írjon: „*divatba jött törvénytelen eljárás és az unitáriusok minden józan jogi felfogást megszegyenítő házasság bontó könnyűsége.*“ Mit gondol a bíboros főpap? mi egyházjog nélkül való felekezet vagyunk, a mely egyháznak szentesített törvényei ne lennének? Mi éppen olyan szentesített törvények alapján kormányzunk, mint a többi vallásfelekezetek.

A mi egyházjogunknak is több százéves multja van; a mi jogszabályaink mindig a szabadelvűségre voltak alapítva; e szabadelvűség tartott a küzdelemben fenn, a melyet kiállani kellett. A józan ész, a józan gondolkodás vezérelt a harcokban és nem szégyenített meg s attól a bíboros főpap memoránduma sem fog eltéríteni.

Nagyon téved, midőn azt mondja, hogy minden józan jogi felfogást megszegyenítő a mi házasságfelbontási eljárásunk. Ugy látszik nem vette magának azt a fáradságot, hogy a mi egyházjogunkat tanulmányozza; nem kísérte figyelemmel egyházi életünk fejlődését, törvényalkotását, mert ha azt teszi, oly alaptalan vádat világgá nem bocsát; de úgy látszik a saját kényszerhelyzete, melylyel a memorandumot

az ország elé vitte, teremtette meg azt az álláspontot, melyen az unitáriusokat s egyáltalán az erdélyi protestánsokat állítja a kötelező polgári házasság elé, mivel a dogmát fegyverül elég erősnek nem tartotta.

A magyar bíróságok az unitárius elv拉斯ztásokat igen is elismerték érvényeseknek, mert e judicatura, egyfelől az állami 1868. évi, másfelől az egyházi törvényt tisztelte és tiszteli s nem lökte el magától, mint nem létezött. Midőn a magyar judicaturát határozata miatt elítelni megkísérli és röpiratokat emlit, nagyon jól tette volna, ha az 1888. és 1889. évi jogtudományi lapokat is figyelmére méltatja s teljesebb tájékoztatást szerez magának.

Az 1889. évi jogi szaklapok az unitáriusok Főtanácsa által 1889. mártius havában tartott törvényhozó gyűlésén megállapított „Házasságjogról“ való törvényt, mely csak a multban hozott törvények összefoglalása volt, örömmel üdvözölték s az abban lefektetett alapelveket oly alkotásnak jelezték, a mely a magyar jogtudomány és törvényhozásnak nem szégyenére, hanem dicsőre válik.

Ha ez egybefoglalt törvényt, mely az unitárius házasságjog anyagi és alaki ágát öleli fel, összehasonlitotta volna a benyújtott törvényjavaslattal, megtalálta volna az alapelveket mindkettőben, a mely alapelvek nem megszegényítő eljárást tüntetnek fel az unitáriusokra, és látta volna, hogy azok a valódi helyes jogalapon szerkesztett törvény keretében intézik a házassági ügyeket.

Nem kívánunk e memorandum irányával, annak szellemével részletesen foglalkozni, az ellenében beszélni felesleges is volna, mivel ott azt a csökönös álláspontot találunk, melylyel a róm. kath. egyház mindig a kánont tolta és tolja előtérbe, a mikép most is a kötelező polgári házassággal szembe teszi. Nem kívánjuk azt sem méltatni, mikép igyekszik a szentesített országos törvényt, valamint a protestáns egyházjogokat félremagyarázni.

Egy körülményre azonban még ez alkalommal felelnünk kell: az ugynevezett „erdélyi házasságot“ egészen a mi javunkra írja, pedig ebben is alaposan téved, mivel ez nem csak a mienk, hanem a szintén szabadelvű eszmékre épített s olyan jogokkal felruházott amaz egyház is, a mely a harcot szintén felvette a főpappal, t. i. az erdélyi ev. ref. egyházé! E tekintetbe alapelveink egyeznek ez egyház alap-törvényeivel, s így e kérdésben nem állunk magunkra.

A laza erkölcsöket sem mi, sem pedig az erdélyi ev. ref. egyház nem terjesztette és nem terjeszti. Ellenkezőleg. Igyekeztünk törvényeink keretében, a tarthatatlannak bizonyult házasságokat fenn nem tartani, s ezzel a vadházasságokat megakadályozni; a mi törekvésünk éppen az

erkölcsös élet javára irányult. S hogy vajjon ez az eljárás-e a társadalomra nézve üdvösebb, vagy a r. kath. egyházé, mely az oly házassági köteléket is fentartotta és tartja, melyben a családi élet szentsége bemocskoltatott, ezt joggal kérhetjük? Schlauch püspök mindent csak a r. kath. kanon szempontjából akar elbírálni, a mely szempontból már aztán akár a coelibatust is lehet fedezni.

A Jóhái Mór összes művei kiadására indított gyűjtés az országban szép eredménnyel halad. Az unitárius egyházban *Ferencz József* püspök bocsátott ki felhívást, hogy aláírás útján szereztessék meg a nemzeti kiadás *a kolozsvári főiskolai könyvtár* számára, a mint azt „Aranykönyv„ rovatunkból láthatni. Ezen kívül egy-egy példányra előfizet a *tordai és székelykereszturi gmnasiumi könyvtár*; s a mint éppen most értesülünk, a *marosegyházköri könyvtár* is. Jól teszitek affiai, hogy a mit egyesek közülünk nem igen cselekedhetnek, azt egyesülve művelitek s így ezúton is részt kértek a nemzet nagy írójának ünnepléséből.

A vallások egyetemes parlamentje. Az Északamerikai Egyesült Államok népe arra törekszik, hogy a különböző fajokat egyesítse, egy nemzetté alakítsa. E cél elérésére az egyetemes emberi szeretetet használja. Az emberiség legnagyobb jóltevőjének — Jézusnak — eme szavait veszi alapigékkül: „Ti mindnyájan testvérek vagytok, azért kölcsönösen szeressétek egymást.“ Az 1893-ik évi chicagói világkiállítás alkalmával rendezett vallások parlamentjének is az volt a célja, hogy a különböző vallás-felekezeteket egymással testvéries viszonyba hozza; s nem csak a keresztényeket, hanem a kereszténységen kívül állókat is felhívta vallásos nézeteik nyilvánítására. Ez egy olyan kezdeményezés volt, a melynek az unitáriusok mindig zászlói vívói voltak, s azok lesznek. Először is addig olyan egyházi gyűlés nem volt a világon, a mely a talentumok oly nagy seregét összehozta volna, mint ez. S mi még jelentőség-teljesebb, nem volt egy egyházi gyűlés sem, a melyen a különböző fajok, országok és vallások képviselői oly nagy számban képviselve lettek volna. A vallások parlamentjében az emberiség minden számot tevő felekezetéből voltak képviselők.

A gyűlés 17 napig tartott Columbus termében, a melyben, mintegy 3,000 hallgató fért el; s többnyire mindig tele volt. A gyűlés szeptember 11-én nyitott meg. Képviselők voltak: Indiából, Japánból, Chinából, Ausztráliából, a Tigris és Euphrates völgyéből s Európa minden országából. Baptisták és Buddhisták, Catholicusok és Protestánsok, Confucius követői, Paraccek és Moslemek egymás mellett foglaltak helyet. Nagyszerű látvány volt a különböző öltözetben megjelent egyházférfiak

csoportja, a mit még látványossá tett a nagyszámu női közönség. A parlament elnöke Dr. Barrows volt.

„Minden nemzet dicsérje az urat“ hymnus eléneklése után a gyűlést Bonney úr egy igen érdekes beszéddel nyitotta meg, melyből közzöljük a következőket:

„Isten-imádók és ember-szeretők! örvendjünk, hogy megértük e dicső napot. Adjunk hálát az örökkévaló Istennek, hogy megengedte nekünk részt venni a vallások egyetemes parlamentjében. Nem csekély jelentőségű esemény ez az emberiség történelmében. Ha e congressus hűen végre hajtja azokat a kötelességeket, melyek reá vannak bízva: akkor az egész világnak öröme lesz; és az emberiség történelmében úgy fog állani mint egy új-Sion hegye, s kezdete lesz a testvéri szeretet és béke új-korszakának.

Ebben a gyűlekezetben a „vallás“ szó Isten iránti tiszteletet és emberek iránti szeretetet jelent. Mi egymás iránti kölcsönös tisztelettel, szeretettel és egymás véleményének, nézetének tiszteletével serglettünk egybe. Vélemény-különbségek, nézet-eltérések vannak és lesznek közöttünk. Mindenki saját lelki szemeivel látja az Istent. Mindenki saját miveltsége szerint képzei magának istenét. És ez a gyűlés éppen arra való, hogy egymás meggyőződését tiszteljük, egymást szeressük, s az egyetemes testvéri szeretetet egymás között terjesszük. Legyen tehát a mi összejövetelünk a *vallások testvériségének* kezdete.“

A megnyitó beszéd után Dr. Bellows elnök, adta elő a parlament historiáját, a nehézségeket, a melyekkel annak összehozatala járt; de öröme s elégtétele nagy, hogy sikerült. A 17 nap alatt tartott beszédekből az tűnik ki, hogy a nem keresztény szónokok sokkal türelmesebbek voltak, mint a keresztények.

Különösen a római katolikusok közül némelyek nagyon szűklátkörű és dogmaticus szellemű beszédeket tartottak. Egy pár szónok, azt a tapasztallanságot követte el, hogy azért imádkozott, „hogy a pogányhitűek jussanak teljes világosságra, térjenek a keresztény vallásra, hogy üdvözülhessenek.“ Ez imák után épen a *Mazoomdár*, a *Bramo Somaj* követője s vezére következett, ki oly nagyszerű testvéris szellemű beszédet tartott, hogy a hallgatóság így nyilatkozott: vajjon, kiknek van inkább szükségök megtérésre, ezeknek a pogányoknak-e vagy ama keresztény papoknak?...

A vallások parlamentje — Sunderland unitárius lelkész szerint — ha nem is jelenti a vallások milleneumát, de azt minden esetre jelenti, hogy a különböző vallás-felekezeteknek vannak közös jellemvonásaik; s hogy e jellemvonások sokkal fontosabbak, mint a nézeteltérések;

hogy a türelem és jótékonyság gyakorlása lényeges tulajdonságai minden vallásnak, a melyikből ezek hiányzanak, az nagyon közönséges vallás. Továbbá jelenti, hogy az egyház férfiai és a vallások reformátorai meggyőződhettek a felől, hogy: az emberi szívet és öntudatot nem lehet egy sinor-mértékre vonni; következőleg azt a vallást, a melynek gyökere az öntudatban és a szívben van, a természet rendjénél fogva, csak a józan ész, és *rábeszélés*, és szeretet által lehet terjeszteni, nem pedig *erőszak*, üldözés vagy türelmetlenség által.

Hogy a vallások parlamentjének, mely Chicágóban tartatott — jótékony és üdvös befolyása lesz a vallás jövő fejlődésére a világon: az kétségbevonhatatlan tény.

Szép tett. P. Horváth Kálmán egyh. főgondnok, Ferencz József püspökné ő Nga útján az újév alkalmából a kolozsvári egyházközség szegényei számára 40 forintot ajándékozott.

Gyaszhir. Öze. Kénosi Sándor Gergelyné, szül. nagybarcsai Barcsay Mária nov. 27-én 73 éves korában jobb létre szenderült. Népes, nagy családnak volt szeretett anyja s a társadalomban általánosan tisztelt nő. Gyermekeit nagy gonddal és jó szellemben nevelte. Kénosi Sándor Lajos hunyadmegyei főpénztárnok és Kénosi Sándor József, kir. közjegyző, a hunyadmegyei unitárius egyház gondnoka az elhunytban édes anyjukat gyászolják. Földi részei Déváról Nagy-Rápoltra vitettek és ott a családi sírboltban helyeztettek örök nyugalomra.

A Szerkesztőség postája.

Dolgozó-társaink az új év alkalmából fogadják legmelegebb kívánatainkat. — Párisi levelünk és több más cikk helyszűke miatt jövőre maradt.

Olvasóinkhoz. Bármiként alakuljanak hazánkban az egyházpolitikai viszonyok a kormány idevágó javaslatainak benyújtása után, bármi leend e törvényjavaslatok sorsa, kétségtelen, hogy a vallási szabadelvűségre nagy és nehéz munka vár. Ebben a munkában igyekszünk segítségül lenni követve azt az irányt, melyet eddig követtünk, és megtartva azokat az elveket, melyek a szabadelvűség valódi elvei. Vallalatunkban újabb dolgozó-társak fognak az eddigiekkel közreműködni. S reméljük, hogy elvtársaink ügybuzgalma növelni fogja pártolóink számát is, a mivel csak mindnyájunk közös ügyének tesznek szolgálatot.

Boldog új évet!

A Szerkesztőség.

Aranykönyv.

JÓKAI MÓR NEMZETI DISZKIADÁSU MŰVEIBŐL

kolozsvári főtanodánk s esetleg sz.-kereszturi gymnasiumunk könyvtárai számára egy-egy példánynak előfizetés útján leendő megszerzésére adakoztak:

1. *Kolozsvárt*:

Ádám Dénes 3 frt, Ambrus Gergely 1 frt, Árkosy Lajos 1 frt, Balogh József 2 frt, Bedő Dániel 1 f. t. Benczédi Gergely 1 frt, Benkő Mihály 5 frt, Boér Gergely 1 frt, Boros György 2 frt, Boros Sándor 1 frt, dr. Brassai Sámuel 1 frt, Czakó József 1 frt, Éjszaki Károly 3 frt, Fekete Pál 5 frt, Fekete Gyula 2 forint, Ferencz József 20 forint, Filep István 1 forint, Gál Jenő 5 forint, dr. Gálfi Endre 5 forint, Gyulay László 5 forint, Gyulay Árpád 2 forint, Hajós János 3 forint, Hajós Gyula 2 forint, P. Horváth Kálmán 30 forint, Iszlai Márton 1 frt, Jakab Dezső 50 kr., Jékey Aladár 50 kr. Kanyaró Ferencz 2 frt, Keresztély Lajos 3 frt, Kozma Ferencz 5 frt, Kőváry László 5 frt, Kőváry Mihály 1 frt, Kőváry Endre 1 frt, ifj. Lászlóczky Sámuel 1 frt, Létai Lajos 1 frt, Létai Gábor 1 frt 50 kr, Magyar Mihály 2 frt, Magyar Géza 2 frt, Mikó Imre 5 frt, Molnár Sándor 5 frt, Mózes András 1 frt, Nagy Lajos 1 frt, Nagy György 1 frt, dr. Nyiredi Géza 2 frt, Orbok Ferencz 1 frt, Pákei Lajos 3 frt, Péterfi Dénes 3 frt, Simén Elek 1 frt, id. Szigethi Miklós 2 frt, Vécsei Sámuel 5 frt, dr. Veres Lajos 1 frt, dr. Veres Vilmos 2 frt, Zsakó István 3 frt, Gálfi Lőrincz 1 forint, Ptacsnik József 1 frt, Kovács János 1 frt, Szász Ádám 5 frt. Összesen **170 frt 50 kr.**

2. *Sz.-Kereszturon*:

Barabás Lajos 1 frt, Barabás József 1 frt, Bedő Dénes 50 kr. Borbély S. 50 kr., dr. Jankovich Pál 1 frt, Koncsag Elek 50 kr, László József 1 frt, Pálfi Lajos 20 kr, Raffaj Domokos 1 frt, Raffaj Károly 1 frt, Sándor János 1 frt, Szél Géza 50 kr., Pap Mózes 1 frt. Összesen **10 frt 20 kr.**

3. *Sz.-Udvarhely*:

Bágyi Kálmán 1 frt, Dániel Elek 1 frt, Elekes József 1 frt, Gothard János 1 frt, Jakab Gyula 1 frt, László Domokos 1 frt, Pálfi Ferencz 1 forint, Pálfi Károly 1 frt, Sándor Mózes 1 frt, Szentkirályi Árpád 1 frt, dr. Demeter Lőincz 1 frt, Vári Albert 1 frt, Barabás András 1 frt. Ugron István 1 frt, Ádám Albert 1 frt, Németh Albert 1 frt. Összesen: **16 frt.**

4. *Maros-Vásárhelyt*:

Csongvai Lajos 1 frt, Fekete Gábor 1 frt, Gyöngyösi Béla 1 frt. Gruz István 1 frt, Kelemen Albert 1 frt, dr. Kozma Jenő 1 frt, Pálfi Mihály 1 frt, Schuller József 1 frt, Csipkés Árpád 1 frt. Sikó Miklós 1 frt. Összesen **10 frt.**

A négy összeg egyútt tesz **206 frt 70 kr.**

Ez összegből a kolozsvári főtanodánk könyvtára részére 200 frttal már elő is fizettem a Jókai Mór összes műveinek egy nemzeti diszkiadású példányára.

A midőn legmelegebb köszönetemet nyilvánítánám egyházunk mindazon buzgó tagjainak, a kik szivesek voltak a kitűzött cél érdekében felhívásomat a magukéva tenni, egyszersmind tudatni kívánom E. K. Tanácsunk is megszavazott e czélra Farkas Sándor könyvtári alaphból 40 frtot. Ezt, valamint egy pár még künnlevő gyűjtőivel béérkezendő összeget, mivel remélem, hogy azok sem fognak üresen jöni vissza, első sorban sz.-kereszturi s részben tordai is-

koláink igazgatóságainak fogom elküldeni, mint a melyek szintén előjegyeztették ama iskoláink könyvtárait egy-egy példányra s a mint tudom e célra magok között szintén gyűjtést indítottak.

Kolozsvárt, 1893. dec. 27.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPÍTENDŐ TEMPLOMRA.

XII. közlemény.

110. Esp. Kelemen Albert gy.-ivén: Názánfalvi Nagy Zsigmond 1 frt,
M.-Szt. királyi ekkla 1 frt, Kelemen Albert 1 frt, együtt 3 frt.

Az előbbi közlemények összege 3008 frt 20 kr.

Együtt 3011 frt 20 kr.

Kolozsvárt, 1893. dec. 27.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

Livermore Abbot Abiel 63. Lupton József 64. Az egyh. politikai reform. kérdések közül az állami anyakönyvek vezetése és az izraelita vallás receptioja 125. A Manchester New College új épületének megnyitása. Bedő Albert jubileuma 127. Ujszékei Szócs Márton síremlékére „A mi otthonunk” 129. A vallás szabad gyakorlatáról 190. Amerikai utazó 191. A sepsiszentgyörgyi unitáriusok. Jubileum. Nyilvános köszönet. Blandrata György falvai. 195. A korondi templom elvétele. Uj pap. Az ág. ev. egyház vesztesége 196. Az egyházpolitikai kérdésben. Az unitáriusok nemzetközi congressusán 252. In memoriam. Értesítők 253. Jókai Mór jubileuma. A háromszéki kör új felügyelő gondnoka. Az erdélyrészi ág. hitvallásnak egyházkerülete. Enyedi György ismeretlen munkája 316. A kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat. A gyermekek vallása. Schlauch nagyváradi püspök memoranduma. stb.

Gyász hírek: 64, 130. 197. 382.

A szerkesztőség postája: 130. 382.

